NAŠE ŘEČ

OČNÍK XXXIII. ČÍSLO 3-4.

YDÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

OBSAH:

AKLADATELSTVÍ ŠOLC A ŠIMÁČEK, SPOLEČNOST S R. O.

PRAHA II, SPÁLENÁ 29

1949

Předplatné na rok 1949 činí Kčs 70·—.

„Naše řeč" vychází v desíti sešitech o 20 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné 70 Kčs, s pošt. zásilkou 71 Kčs. Jednotlivá čísla jsou po 7 Kčs.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolc a Šimáček v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči" tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči" ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte na adresu **sekretáriátu redakce** *(prof. František Daneš)* **v Karlově ul. č. 26 v Praze I (tel. 354·64).**

Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

Knihy a časopisy zaslané redakci:

Z nakl. V. Petra: Vl. Pazourek, Pout hrdinova. E. Paul, Život a smrt španělského městečka. K. Bednář, Kamenný anděl. Táborový deník šestnáctiletého skauta Jiřího Wolkra. B. Konečný, Tůně. — Z nakl. Orbis: Vymětal, Čeština pro Rusy. B. Němcová, Babička (2. sv. Národní knihovny). Svěšnikov - Hoch, Slovníček sovětských zkratek. A. Lubojacký, N. J. Marr (Kdo je 124). A. Chaloupka, V. Hálek (Kdo je 126—127), V. Müller, F. A. Šubert (Kdo je 129). Knihy do rukou lidu. A. A. Ždanov, O umění. M. Cornforth, Spor vědy s idealismem. — Z nakl. Komenium: Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi. V. Vážný, Slovenská mluvnice. - Z nakl. Borový: K. Bednář, Pravda světa. F. Halas, V řadě. F. Hrubín, Hirošima. — Z nakl. Melantrich: Z. Nejedlý, Zdeňka Fibicha milostný deník. J. Vrchlický, Selské balady. Fr. Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny II. — Z nakl. Svoboda: V. V. Vinogradov, Veliký ruský jazyk. — Z nakl. Sfinx: Písmo II, IV. — Z nakl. Kvasnička a Hampl: V. Pech, Velký slovník cizích slov. — Z nakladatelského družstva Máje: Vl. Pozner, Smutek ve 24 hodinách. P. Tillard, Ve městě se bojuje. P. Gogawiczyńská, Rajská jabloň. — Z nakl. Aventinum: C. Crow, Učitel Kung. — Z jiných nakladatelství: J. Stanislav, Slovenský juh v stredoveku I—III. K. Ohnesorg, Fonetická studie o řeči dětské. J. Janko, Jazyková melodie. L. Černý, The Day of Yahweh. Linguistica slovaca IV—VI. J. M. Kořínek, Úvod do jazykospytu. V. Žáček, Cesty českých studentů na Slovensko. Tváří k východu. J. A. Kajš, Slovník mezinárodně-český. Potter-Trnka-Markovičová, Učebnice jazyka anglického pre II. triedu gymnázií. A. Kellner, Východolašská nářečí II. Recueil Linguistique de Bratislava.

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Budujeme; Časopis pro moderní filologii; Československo; Elektrotechnický obzor; Jazykovedný sborník Matice slovenskej; Język polski; Komenský; Kulturní politika; Listy filologické; Literární noviny; Milotický hospodář; Naše doba; Naše věda; Nová Lužice; Nová skutečnost; Nový život; Pedagogická revue; Ruch v tělovýchově a sportu; Růst; Slovenská reč; Slovesná věda; Sokolské noviny; Theologia evangelica; Theorie i praxe; Tvorba; Var; Věda a život; Vesmír; Zeměpisný magazin.

Bohuslav Havránek:

Psaní ruských jmen v češtině.

Ruských jmen, osobních i místních, v našem tisku od osvobození samozřejmě stále přibývá, úměrně se stoupajícím významem Sovětského svazu pro celý náš život. Není však jejich psaní ani důsledné, ani jednotné, jak by toho právě vyžadoval jejich význam. Proto píši tento příspěvek; přináší návrh na normování jejich psaní v běžném našem tisku.

Značná část ruských jmen neskýtá při přepise do češtiny žádných obtíží a také jejich psaní u nás nijak nekolísá; píšeme bez rozpaků a jednotně *Lenin, Stalin, Leningrad, Puškin, Lermontov, Tolstoj* a p. Také zpravidla v běžném našem tisku nekolísá psaní *Turgeněv, Někrasov, Oněgin, Fadějev* a pod. Ale už u slov typu *Fadějev* setkáváme se nejen s psaním *Fadějev, Poležajev, Katajev* a pod., které má nespornou převahu, nýbrž i s psaním jiným, třebaže řidším, a to *Griboedov, Kataev* a pod. Často se píše *Bělinskij, Rěpin, Sergěj,* ale také *Belinskij, Repin, Sergej*; naprosto beznadějně kolísá psaní *Prokofjev* i *Prokofěv, Vorobjev, Vorobjov* i *Voroběv, Potěbňa* i *Potěbnja, Baťuškov* i *Batjuškov* a p. Je jistě třeba dosáhnout zde jednoty, která by vyhovovala zvukovému a grafickému skladu těchto slov v češtině, ale neporušovala nad nutnou potřebu jejich spojení s výslovností a pravopisem ruským.

Přesný a jednotný způsob přepisování ruských jmen — a rovněž vůbec ruských titulů knih, citátů a pod. — existuje, anebo lépe, může existovat u nás ve spisech vědeckých. Vědecké naše instituce a knihovny, většina vědeckých časopisů řídí se přepisem navrženým těsně před druhou světovou válkou příslušnou komisí Slovanského ústavu a přijatým obecně za normu. Otištěn je v *Slavii,* časopisu pro slovanskou filologii, v roč. 17, 1939-40, str. 317 n. Pokud se v takovémto vědeckém tisku vyskýtají odchylky nebo kolísání, jsou to prostě případy nedodržování přijaté normy.

Této normy nelze však užívat pro psaní ruských jmen, která jako nezbytná součást našeho veřejného a kulturního života přecházejí do česského kontextu v novinách, v časopisech, v knihách širšího významu než úzce odborného. Proč? Odborně řečeno — není to transkripce (přepis), ale transliterace, t. j. přepis písmen ruské azbuky písmeny latinskými, doplněnými značkou měkkosti ’ (za ь); je stanoven tak, aby bylo možno bez jakýchkoli potíží nebo váhání příslušné slovo zpětně přepsat do azbuky, a je v souhlase, až na nepatrné změny, s návrhem samé Akademie věd SSSR pro takový přepis azbuky do latinky (pro

vědecké účely). Je jasné, že je takového přepisu třeba pro účely vědecké, bibliografii, katalogisaci vědeckých knihoven a pod. — V tomto způsobu přepisu píše se pouhé *e* všude tam, kde se píše — v souhlase s dnešním ruským pravopisem — *e* v ruštině. Tedy se přepisuje *Turgenev, Nekrasov, Fadejev* a p., a stejně i *Belinskij, Repin, Serov*; píše se — přesně podle psaní ruského — *Potebnja, Tjutčev, Batjuškov, Brjusov, Dobroljubov* a p. Jen za ruské *e* na začátku slova a uvnitř po samohlásce se píše *je* (protože má zde ruština ještě jiné *e* — obrácené [ə] —, které označuje jen *e*); tedy píšeme *Jevgenij, Vestnik Jevropejskij, Gribojedov, Katajev* a p. Píše se důsledně *ja, ju* za příslušná zvláštní písmena azbuky. Ruština dále, jak je známo, označuje měkkkost souhlásek na konci slova a před souhláskou t. zv. měkkým znakem, rovněž před *ja, ju, je* (psaném ovšem pouhým *e*) se skutečným *j*; tento znak označuje se v přepise značkou měkkosti výše uvedenou, tedy *Gogol', Kuban', Gor'kij, Kol'cov, Vjaz'ma, Ul'janov, Il'jič, Prokof'jev, Grigor'jev, Afanas'jev* atd.; jen v této situaci se *i* přepisuje *ji*, jinde vždy jen písmenem *i*. Ruské přízvučné *e*, které se vyslovuje *o* nebo *jo*, píše se stejně jako každé jiné »*e*«, tedy *e*, resp. *je*, ale může se vyznačit dvěma tečkami, jak se někdy děje i v azbuce; na př. *Fedorov, Bogatyrev, Jelkin, Vorobjev* nebo *Fëdorov, Bogatyrëv, Jëlkin, Vorobjëv*. — Tato transliterace nejen umožňuje zpětný přepis do azbuky, ale umožňuje i přesnou výslovnost takových jmen a slov, ovšem jen v té míře, jak ji vyznačuje sám ruský pravopis, — tedy nikoli na př. přízvuku — a jen pro toho, kdo vztah ruského pravopisu a výslovnosti zná. Neohlíží se ovšem na počeštěnou výslovnost takových slov, ani na zásady českého pravopisu, nehledíme-li k užívání diakritických znamének v písmenech jako *š, ž*...

Avšak nám zde jde o vyslovování a psaní ruských jmen, osobních a místních, v běžném českém kontextu. Zde je nevyslovujeme rusky, nesnažíme se a nemůžeme se snažit o přesnou ruskou výslovnost; jde jen o vhodnou výslovnost českou. Dále nemůže zde psaní spoléhat na to, že český čtenář zná ruský poměr grafického obrazu a zvukové jeho realisace, nýbrž musí se opírat o týž poměr v češtině obvyklý. Zkrátka pro tyto účely běžného užívání takových jmen v českém kontextu jde nám o to, abychom písmeny u nás obvyklými a na podkladě zvyklostí českého pravopisu, t. j. českého poměru plánu grafického a zvukového, vystihli takovou českou výslovnost, kterou v rámci českých zvukových zvyklostí lze pokládati za správné vystižení ruského slova.

Obecně zde platí totéž, co platí vůbec pro výslovnost nečeských slov, — pokud vcházejí v běžné české vyjadřování a nejde o pouhé citáty —, že je totiž vyslovujeme s českým přízvukem a intonací a pomocí těch hlásek, které čeština má; na př. nevyslovujeme francouzské

ani polské nosovky, anglické nebo německé souhlásky s přídechem (kh,...), srbské *ć* se vyslovuje jako *č* atd.

Rovněž tak tedy nevyslovujeme ruské tvrdé *l* ani ruské měkké souhlásky, které nemáme v češtině, ale ovšem beze všeho zachováváme měkké *ň, ť, ď* tam, kde je v ruštině. Proto také bez jakéhokoli kolísání píšeme *Gogol, Gorkij, Kolcov* a pod. a vyslovujeme je s českým *r, l* (skloňujeme dokonce jméno Gogola podle tvrdého typu), třebaže zde je v ruštině měkké *l* a měkké *r* — protože čeština měkké *l* a *r* prostě nemá. Avšak na druhé straně — v běžném českém kontextu — označujeme měkké *ň, ď, ť*, a to způsoby v češtině obvyklými. Píšeme tedy bez kolísání, jak jsem již výše uvedl, *Turgeněv, Někrasov, Fadějev* a pod., třebaže se tím liší české psaní od ruského (v ruštině se zde píše *ne, de*), protože česky psané *ne, de, te* bychom čtli tvrdě a není zde s hlediska češtiny pražádného důvodu k tomu, abychom nezachovávali výslovnost měkkou. V souhlase s tím bude nejlépe psáti také *Potěbňa, Ťutčev, Baťuškov, Poťomkin* — ač zde v ruštině píšeme *nja, tju* atd. a *Potemkin* s *te* (*të*, vyslovovaným *ťo*). Rovněž měkké *ň, ď, ť* píšeme na konci slov nebo uvnitř před souhláskou, kde se v ruštině označuje měkkost měkkým znakem, na př. *ploščaď*. Naproti tomu budeme ovšem psát *nep*, kde je v ruštině tvrdé *ne*.

Jiný je poměr mezi ruštinou a češtinou u ostatních ruských měkkých souhlásek, t. j. měkkých retnic *b, p, m, v, f*, měkkých zubnic *s, z*, měkkých likvid *r, l* a měkkých zadopatrových *k, g, ch*; v ruštině se i po nich píše *e, i* (*ja, ju*), a tím se označuje v písmě jejich měkkost. Zachováme v češtině po nich psaní *i*, a tím alespoň grafický rozdíl mezi slabikami *bi*... a *by*..., *sy*... a *si*..., *ty*... a *ti*... v duchu českého pravopisu, ale bez rozlišení ve výslovnosti.

Jak však máme psáti slabiky s *e*, jako *Sverdlov, Mendělejev, Pisemskij, Veselovskij, Lermontov* atd.? Zpravidla zde píšeme jen *e* tak, jako píšeme *Turgeněv* s *-ge-*. Měkká ruská výslovnost pak zde není v písmě označena — tak jako není u *l, r* v jménech typu *Gogol, Gorkij*. Ovšem, kdo rusky zná, nemůže zde být na pochybách, že zde — s hlediska ruského — měkká souhláska je (protože je prostě před každým *e* s výjimkou exklusivních cizích slov).

Setkáváme se však často v starší době i dnes také s psaním *ě* po těchto hláskách, jako *Bělinskij, Pobědonoscev, Sěrov, Rěpin, Sergěj* a pod. V starém ruském pravopise platném do r. 1917 se totiž právě v těchto jménech, které jsme uvedli, psalo písmeno odlišné od *e*, totiž *ě*, třebaže výslovnost slabik, kde se psalo *ě* a kde *e*, byla naprosto stejná. Tehdy podle tohoto předrevolučního pravopisu vznikl u nás usus psát za takovéto ruské *ě* i v češtině *ě*, a psáti tedy *Bělinskij* atd. Avšak v ruštině ani tehdy před Velkou revolucí nebyl zde ve výslovnosti žádný rozdíl mezi slovy, kde se psalo *ě* a kde *e*, a v novém pravopise

ruském se vesměs píše pouze *e*. Byl-li tedy dříve rozdíl mezi psaním na př. *gě* a *ge* v slovech jako *Sergěj* a *Turgeněv* dán jen ruským pravopisem a nikoli výslovností, není dnes podložen vůbec ničím, ani pravopisem, ani výslovností.

Kdybychom dnes v takových slabikách, jako jsou *be*..., *se*..., *re*, *le*, *ge*..., chtěli psát *ě* a ne *e*, abychom naznačili ruskou měkkou výslovnost, pak bychom ovšem museli toto *ě* psáti všude místo ruského *e* a nikoli jen za *ě* podle starého pravopisu. Museli bychom tedy psát *Turgěněv*, *Věšělovskij*, *Svěrdlov*, *Pisěmskij* atd., také *Sěrgěj* a nikoli jen *Sergěj*, jak zpravidla i dnes čteme. Tak nepíše dnes opravdu nikdo; ti, kteří dnes píší *ě* — a odůvodňují toto psaní právě měkkou ruskou výslovností —, píší tak nedůsledně a jen někde (nejčastěji přece jen tam, kdy bylo v předrevolučním pravopise ono staré *ě*). Bylo by také takové důsledné psaní s *ě* zbytečné; v češtině proto měkké *s*, *z*, *r*, *l*, *k*, *g*, *ch* přesto vyslovovat nebudem, jako nevyslovujem měkké *l*, *r* v jméně *Gogol* a *Gorkij*.

Jedině by bylo možno namítat, že snad má smysl psáti tak po retnicích, tedy v slabikách *bě*, *pě*, *mě*, *vě*, *fě*, protože zde v češtině rozeznáváme *be*... a *bě*...; ovšem nesmíme zapomínat, že v češtině vyslovujeme *pě*... jako *pje*... (se skutečným *j*), v slabice *mě* dokonce *mňe*, tedy odlišně od výslovnosti ruské. Výslovnost českého *bě* (*bje*) neodpovídá ruské výslovnosti v jméně *Belinského*, nýbrž ruskému psanému *b'je*, *f'je* (jako *Prokofjev*). Proto je účelnější zůstat při grafickém obraze ruském a psát *Belinskij*, *Sverdlov* atd.

Poněkud jiná je situace s těmito měkkými souhláskami v ruštině, když po nich následuje *a*, *u*; v ruštině se tu píše *bja*..., *bju*..., tedy *Rjabinin*, *Dobroljubov*, *Brjusov* a pod. Zde, ač nemáme v češtině příslušné měkké souhlásky, je vhodné zachovat alespoň grafický obraz ruský, protože ruština má zde možnost dvojích rozdílných slabik: *ba-bja*, *ra-rja*, *bu-bju*...

Podobně má ruština dvojici *e-je* na začátku slova a po samohlásce uvnitř. Protože i v češtině jasně lišíme v takové poloze *e* a *je*, budeme zde jasně lišit *e* a *je* i ve psaní ruských jmen, a píšeme tedy — jak se zpravidla děje — *Jevgenij*, *Gribojedov*, *Katajev*, *Poležajev*. V téže poloze ovšem píšeme — ve shodě s ruským písmem i výslovností — *ja*, *ju*, jako *Majakovskij*.

Vyskytne-li se v ruštině *je*, *ja*, *ju*, *ji* (se skutečně vyslovovaným *j*) po souhlásce, označuje to ruština zřetelně graficky, aby se takové případy odlišily od pouhého *e*, *a*, *u*, *i* s předchozí měkkou souhláskou. Zde můžeme v češtině — úplně ve shodě s českou výslovností — zachovat i v písmě zřetelné ruské psaní *je*, *ja*, *ju*, *ji* a psát jak *Prokofjev*, *Grigorjev*, *Afanasjev*, tak *Uljanov*, *Iljič* a pod. V češtině bychom ovšem vyslovili slova s *bje* (s *je* po retnicích) jako *Prokofjev* stejně, kdyby-

bychom je psali s *bě, fě* (jak se také někdy píší). Ovšem, kdo píše *Bělinskij, Pobědonoscev,* nemohl by psát stejně s *bě, fě* i tato jména se skutečným *je,* jako *Prokofjev,* protože by pak stíral veliký rozdíl, který tu je v ruštině ve výslovnosti i v písmě. Navrhujeme sice psát v první řadě *be...* (*Belinskij*), a proto bychom zde mohli psát *bě* (*Prokofěv*), ale bylo by to zbytečné odtrhování těchto slabik *bě...* od jiných, které jsou v jménech jako *Afanasjev, Grigorjev,* kde bychom *ě* dobře — s hlediska českého psaní — psáti nemohli, a od případů s *ja, ju, ji* (*Uljanov, Iljič*).

V duchu tohoto psaní *ja, ju* po všech souhláskách kromě *ň, ď, ť* a psaní *je,* kde se vyslovuje skutečně »*je*«, i ruské *e* (*ë*), vyslovované »*o, jo*«, píšeme *jo* — i zde rozlišuje ruština *ro - ŕjo, o - jo...* Píšeme tedy *Fjodorov, Jolkin, Solovjov, Vorobjov* (ale *Poťomkin*), pokud ovšem ruskou výslovnost v písmě neoznačovanou známe; nebude tak strašnou chybou, napíše-li zde někdo vlivem ruské grafiky *e* (anebo *je* za podmínek výše uvedených).

Jediná potíž v popsaném způsobu přepisu je v tom, že není rozdílu mezi *ja, ju, jo* se skutečným *j* a jejich psaním, kde v ruštině značí jen měkkou souhlásku po souhláskách, které v češtině nejsou měkké, jako na př. mezi *Uljanov, Vorobjov* (se skutečným *j* v ruštině) a *Ljapunov, Fjodorov* (kde *ja, jo* označuje jen měkké *l'* a *f'*). Protože však v češtině ani nemáme měkké *l'* (a jiné souhlásky ve výslovnosti), ani nemáme znak měkkosti pro ně v pravopise, nemůžeme zde prostě tento rozdíl zachovat ani v písmu, ani ve výslovnosti. Ve vědecké transliteraci se tento rozdíl zachovává, jak je výše uvedeno.

Tento návrh na důsledné a jednotné psaní ruských jmen v češtině není nový: v zásadě jen sjednocuje dosavadní usus. Je také již v praxi vyzkoušen; důsledně je realisován v českém kontextu ve všech časopisech, v jejichž redakci jsem, a rovněž v překladech z ruštiny vyšlých v nakladatelství Svoboda, které jsem revidoval.

Shrnujeme: Označujeme v češtině v písmě jen měkké *ď, ť, ň* — tím, že píšeme *dě, tě, ně, ni..., ňa..., ňu..., ňo..., ň...*; jiné měkké souhlásky neoznačujeme a píšeme prostě — nenásleduje-li samohláska — *l...*, s následujícím »e«, »i« *le..., be..., se..., li...*, ale zachováváme ruské *ja, ju, jo* (psané *e, ë*), tedy *pja..., sja..., lja..., pju..., pjo...* *E* tam, kde se vyslovuje skutečně jako *je,* přepisujeme *je* (*Jevgenij, Katajev, Grigorjev*), a to i po retnicích (*Prokofjev*) a rovněž tam, kde se vyslovuje *jo,* přepisujeme *jo* (*Jolkin, Vorobjov*).

Pozn. Jména ruská — původu neruského — píšeme přepisem podle ruského způsobu psaní, a nikoliv podle předpokládaného původního pravopisu neruského, tedy *Erenburg* (nikoli *Ehrenburg,* jak i občas čteme), *Dal* (a nikoli *Dahl*) a pod.

Není třeba obšírně dokládat, že ve psaní ruských jmen je u nás dosud nejistota, ba zmatek; je to obecně známo. Přece však na důkaz toho, že výtky nedůslednosti, nejednotnosti, ba přímo chyb v tomto přepisování jsou plně oprávněné, uvádím několik příkladů ze dvou publikací, které se mi dostaly do rukou, když jsem tuto stať napsal.

V první z nich čteme naprosto nezvyklý přepis ruského měkkého *l* v místním jménu *Jaroslavlj*, ale zcela obvyklý s pouhým *l* v jméně *Suzdal*, ač obě jména se stejně v ruštině píší i vyslovují; píše se *Proletarij*, ale *prolětarskich architěkturov*, a s měkkým *le* psaným *lě* se setkáváme i v jiných dokladech (ač ovšem se píše jen *Lenin*) — naproti tomu měkké *re* se píše jen *re* (*Andrej, sovreměnnyj*); vidíme zde psaní *ě* za *e* po retnicích, na př. *Burevěstnik, Izvěstija* (kde jde o *ě* podle starého pravopisu), ale opět také psaní pouhého *e*, jako *Petěrhof, Vesnin*. Ruské *-ija* se píše nejen *-ija* (*vozněsenija*), ale dokonce také *ia* (*Asociacia* místo *Associacija*); píše se *Jerevan* (správně), ale také *Erevan* (chybně; bylo by možné jen *Erivaň* podle staršího ruského způsobu).

V druhé publikaci vidíme *ě* nejen po zubnicích (*Děržavin* a p.), ale i jinde: *Sergěj, Bělgorod, Rěpin, Sěrov, Vruběl* (hlavně za *ě* starého pravopisu). Rozmach tohoto — ovšem nedůsledně psaného — *ě* dostoupil takové síly, že se s ním setkáváme i v jméně ukrajinského akademika *Běleckého*, ač v ukrajinštině zde žádné měkké *b* není, ba proniklo i do přepisu jmen a slov bulharských, jako *zavětite, otěčestvenijat, pěrvo* (v prvním slově se alespoň kdysi — ale dávno — *ě* psalo, ale déle se psalo v koncovém *-tě*, kde opět není, avšak v druhých slovech *ě* není a nikdy nebylo, a také nejde o měkké souhlásky). To poruštění bulharštiny postupuje tam i dále a čteme *Na proščavane* (s rus. *šč* místo bulh. *št*), *Levskij, Georgij*, ač bulharský revolucionář se jmenoval *Levski* a v bulh. je *Georgi*.

Jde o publikace vážného rázu, věcně správně informující, které vydaly instituce povolané k tomu, aby u nás šířily a propagovaly správné poznání Sovětského svazu a slovanských věcí vůbec. A přece přepis ruských jmen je i v nich značně chaotický — a sotva nás může utěšit to, že přepis bulharských je ještě chaotičtější. Jak pak vypadá přepis v tisku, který je k věci samé vzdálenější, v novinách a pod.! Nacházíme tam často i v jediném slově dvě tři chyby.

Ovšem musíme uznat, že je chyba i na nás, že jsme my filologové dosud normu pro běžnou potřebu přepisu nestanovili; proto ji v tomto článku navrhujeme.

Kvido Hodura:

Václav Ertl.

† 12. II. 1929.

Doba dvaceti let, která uplynula dne 12. února od smrti Václava Ertla, poskytuje nám vítanou příležitost, abychom ocenili význam tohoto svérázného filologa a myslitele o českém jazyce. V redakci Naší řeči byl Ertl mladším druhem Josefa Zubatého, zemřelého o dvě léta později, a vrstevníkem i přítelem nedávno zesnulého Emila Smetánky. Tato trojice vynikajících filologů vtiskovala ráz prvnímu desítiletí Naší řeči. Václav Ertl byl hned z počátku jejím přispěvatelem, od II. ročníku byl už členem redakčního kruhu a od ročníku třetího až do své smrti (do ročníku třináctého) byl jejím odpovědným redaktorem. Míra účasti i vliv Ertlův na vedení Naší řeči stoupaly rok od roku, hlavně také tím, že se v roce 1919 stal ředitelem kanceláře Slovníku jazyka českého, která byla věcně i administrativně ve velmi těsném svazku s Naší řečí.

Ertlovy názory na povahu spisovného jazyka byly již z počátku poněkud jiné než názory jeho redakčních kolegů. Tato odlišnost se projevila nejvýrazněji a nejvýznamněji v Ertlově zpracování školské mluvnice Gebauerovy z r. 1914. Gebauer založil tuto učebnici z velké části na příkladech staročeských, z nichž mnohé byly již tehdejšímu pokolení cizí, ne-li nesrozumitelné. Ertl tyto příklady nahradil příklady z autorů novějších, jako jsou Rais, Jirásek, Winter, Němcová, Erben, Krásnohorská, Čech, Mrštíkové, Světlá, F. X. Svoboda, Růžena Svobodová, Vrchlický, Zeyer a jiní. Nejstarobylejší jsou v Ertlově zpracování doklady z Mudrosloví F. L. Čelakovského, ale jejich archaičnost je zmirňována jejich gnomickým charakterem. Také kmenosloví je přepracováno od základu. Je tam navíc výklad o denominativech a deverbativech a zejména celé oddělení „změny významu slovního“, kde se po prvé ve školské učebnici setkáváme se základy významosloví. Také kapitola „jména vlastní“ je v našich učebnicích novinkou a rovněž i výklady o jménech přejatých a cizích. Některé partie ze skladby, jako na př. výklady o větné intonaci nebo o pořádku slov, daly po letech podnět k objevným pracím Viléma Mathesia. Už těmito významnými úpravami důležité učebnice byl Ertl předurčen k vedení prací slovníkových, jež mu byly svěřeny roku 1919 a jež znamenají nové pole jeho působnosti, vedle činnosti v Naší řeči nejvýznamnější.

Ertlova odlišnost v redakčním kruhu Naší řeči záležela také v tom, že neměl ani zdaleka tak důvěrný poměr k jazyku lidovému jako třeba Zubatý nebo Smetánka. V té věci byl Ertl člověk městský, který znal prakticky dobře pražskou hovorovou češtinu, ale jehož nejhlubší jazykové zkušenosti byly založeny na četbě literatury novější. Tím ne-

chceme říci, že jeho vědomosti ze staré češtiny byly chabé. Víme přec, že byl vydavatelem *Vratislava z Mitrovic* a že napsal vedle *Stručných dějin literatury české doby střední* (společně s Jaroslavem Vlčkem) *Čítanku* pro vyšší třídy škol středních s výborným úvodem o staročeské mluvnici i *Rukověti* literárně historické k těmto čítankám. Ale v tom byl Ertl jen dobrý odborník, kdežto v své pravé podstatě byl znalcem češtiny nové. To se jevilo také v jeho chápání jazyka jako prostředku uměleckého, v jeho zdůrazňování stylistické stránky jazyka proti stránce pouze mluvnické. Vůbec Ertl nebyl jednostranným filologem, jak ukazují jeho překlady z francouzštiny (přel. *Epikurovu zahradu* od Anatola France) a také to, že byl po celý rok anonymním redaktorem Volných směrů. To je ostatně Ertlova vlastnost, která jej zase sbližuje s jeho redakčními přáteli, kteří rovněž nebyli jednostrannými jazykozpytci: Zubatý, jak je známo, byl znamenitý hudebník a Smetánka proslul více než diletantskou zálibou ve vědě lékařské.

Do Naší řeči psal Ertl jednak články, jednak kritické referáty. V článcích se řeší otázky syntaktické i významoslovné, na př. *Co je to za člověka* [VII, 1], *Je voják, či je vojákem?* [VI, 289], *Různý, rozličný* [XI, 145, 169], a etymologické (na př. *Kotčí vůz, kočí* [IX, 129, 161]), skoro vždy se zřetelem normativním (v. ještě *Jubileum majitele* [XI, 73]). Jen dva články jsou věnovány otázkám jazykově veřejným: *Ústav pro jazyk československý* [VI, 97] a *Mateřský jazyk a střední škola* [XII, 49, 73]. Otázky jazykové theorie, zejména otázky jazykové správnosti, byly řešeny v řadě článků uveřejňovaných v Nár. listech v letech 1927, 1928 a jsou vydány knižně pod názvem *Časové úvahy o naší mateřštině* (Praha, Extense vysokých škol, 1929). Většina Ertlových příspěvků do Naší řeči je věnována činnosti kritické. Tu bylo hlavní zásadou Ertlovou ukazovat na nedostatky naší spisovné češtiny, ne jak se jeví u vynikajících spisovatelů, nýbrž spíše v jazykovém průměru, zejména v překladech. Ertl se ve svých kritikách drží dosti přesně stanovené redakční linie (vzorná povaha češtiny staré a lidové) a jeho osobitost se projevuje větší péčí o slohové otázky a formálně značnou břitkostí soudu.

Jeho novější, samostatné názory se uplatnily teprve v posledních článcích, uveřejňovaných v novinách. Z nich zvláštní pozornosti zasluhují článek *O germanismech* (Časové úvahy, str. 25) a *Dobrý autor* (t. 42) s dodatkem *Co dělat?* (t. 59). Nová myšlenka, kterou se Ertl rázem odlišil od hlavní linie Naší řeči, vznikala patrně na základech vlastní odchylné jazykové zkušenosti pod mocným vlivem lexikálních příprav v kanceláři Slovníku jazyka českého. Tu měl Ertl možnost poznati pravou povahu soudobého jazyka spisovného. Tu se přesvědčil, že nová čeština není horší než čeština stará, že lidový jazyk není lepší než jazyk spisovný, že jazyk spisovný soudobý, třebaže navazuje na období starší a třebaže se často plodně stýká i s jazykem lidovým, je

prostě jiný než jazyk starý a lidový, že jeho norma je v podstatě při vší souvislosti s minulostí i s jinými jazykovými vrstvami lidovými samostatná a závislá jen na úkolech, který jazyku spisovnému ukládá současný společenský vývoj. To je pravý smysl *Dobrého autora,* který znamená v dějinách naší jazykové kultury značný krok kupředu a je předzvěstí sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura,* který vyšel v roce 1932 a probral otázky souvisící s úkoly a povahou jazyka spisovného v náležité šířce i hloubce. Jak radikálně soudil Ertl o purismu, je patrno z jeho článku *O germanismech,* kde praví: „Stále ten starý romantický omyl, jako by hodnota řeči záležela v její svojskosti a jako by účelem jejím bylo zachovati si tento svéráz, kdežto ve skutečnosti hodnoty jazykové jsou v přesnosti a bohatství jeho výrazových prostředků, které je možné jen jako výsledek staleté práce mnohých generací a které se nedá nahradit ani vyvážit žádnou, ani absolutní čistotou, i kdyby byla vůbec možná“ (str. 33).

Zbývá ještě ukázat na Ertlovu práci v *Slovníku jazyka čekého.* Tu se uplatnila neznámá dotud schopnost Ertlova, schopnost organisační. Sbírky slovníkové byly v době jeho vstupu do Slovníka teprve v začátcích, a tak byl Ertl postaven před obtížný a významný úkol dát celému podniku přesný plán, který by vybudoval sbírky umožňující vydávati slovník spisovné češtiny doby nové. O starou češtinu bylo postaráno sbírkami pozůstalými po Gebauerovi a dalšími sbírkami Smetánkovými. Ertl pořídil nejprve soupis literatury a určil, které spisy mají být excerpovány úplně a které jen částečně. Zdokonalil excerpční pravidla zejména tím, že vypracoval metodu, jak excerpovat slova vícevýznamná, a to nejen slova věcná, nýbrž i formální, jako předložky a spojky. Tímto zařízením se umožnilo to, co lze pokládat za jednu z největších předností Příručního slovníka jazyka českého, totiž lexikální, a nikoli syntaktické dělení slov formálních. Velkou práci si dal Ertl s pořizováním t. zv. sít, která měla zajistit úplnost při největší možné úspornosti excerpt.

Tato namáhavá a důmyslná práce, jíž věnoval Ertl poslední desítiletí svého života, byla bohužel přerušena předčasnou smrtí. Zemřel šest let před vyjitím prvního sešitu Příručního slovníku. Naše řeč i Ústav pro jazyk český ho zachovají provždy ve vděčné paměti.

Alois Jedlička:

Kvido Hodura sedmdesátiletý.

Mezi českými jazykozpytci a mezi universitními učiteli českého jazyka je letošní sedmdesátník prof. Dr Kvido Hodura osobností i vědecky výraznou a svéráznou, i lidsky opravdovou a ušlechtilou. Je svérázný jak svým dílem, které se neprojevilo v objemných svazcích soustavných děl, nýbrž spíše v bystrých a podnětných úvahách a postřezích, tak i cestou, po níž ve svém vývoji šel, a poměrem k předmětu svého vědeckého bádání. Pro Hoduru není jazyk pouhou formou, není to isolovaná soustava hlásek a tvarů, nýbrž je to něco, co je pevně spjato s životem jedince a společnosti.

Ne náhodou je na prahu jeho vědecké dráhy popis a rozbor mluvy rodného kraje litomyšlského (narodil se v Litomyšli 2. února 1879), vydaný knižně s názvem *Nářečí litomyšlské* (1904). K této práci lákala Hoduru jeho příslušnost litomyšlská, tedy zdravý lokální patriotismus a smysl pro regionalismus, jakož i poznání typičnosti litomyšlského nářečí. Knižní vydání předcházela ukázka rozboru ve Věstníku okresu litomyšlského (1899), jejíž uveřejnění přineslo autorovi jednu zkušenost dialektologů: nespokojenost příslušníků nářečí; obyvatelé obce Trstěnice (Střenice) cítili se dotčeni Hodurovým konstatováním jejich výrazného nářečního jevu (ztráta jotace po retnicích — odtud název „petáci“) a chystali mladému dialektologovi při jeho návštěvě přijetí ne právě vlídné. Dali se však nakonec přesvědčit, že se za jev tak výrazný a v českých nářečích tak vzácný nemusejí stydět, že jeho vytčení není pohanou, nýbrž spíše vyznamenáním pro obyvatele obce.

Ve své práci podává Hodura popis hláskového i tvarového nářečního stavu, ale těžiště rozboru vidí v slovníku a skladbě. Říká sám: „Poznal jsem, že k poznání lidového typu podává frazeologie a syntax materiál daleko významnější než fonetika.“ Filolog se tu spojuje s folkloristou, který se v Hodurovi projevil už předtím, kdy byl spoluautorem bibliografie v Národopisném věstníku (1897, 1898). Závažnost rozboru slovníku, skladby a frazeologie tane Hodurovi na mysli stále: vytýká nedostatečný zřetel k nim v referátě o Kotíkově „Řeči lidu na Novopacku a Hořicku“ (Listy filol. 10, 1913, 49—54) a sám ještě po letech připojuje k své práci *Hrst slovníkového materiálu z Litomyšlska* (Hujerův sborník v Listech filol. 67, 1940, 297—284). Jako dialektolog Litomyšlska uplatnil se Hodura také ve sborníkové studii *Nářečí v Jiráskově Vojnarce a Otci* (ve sborníku Alois Jirásek, 1921, str. 362 n.), kde průkopnicky ukazuje, jak bylo nářečí využito k účelům uměleckým.

Zřetel k slovníku a frazeologii i v práci dialektologické jako by už na samém počátku předurčoval Hoduru k činnosti jiné, slovnikářské,

která, byť téměř anonymní, je jeho dílem životním. Od r. 1920 byl členem kanceláře Slovníku jazyka českého a r. 1929 převzal po předčasné smrti Ertlově její vedení a věnoval rodícímu se dílu, *Příručnímu slovníku jazyku českého,* své zkušenosti a síly vědecké i životní a dal pak za pomoci ostatních členů redakční kanceláře tomuto Příručnímu slovníku, který začal od r. 1935 v sešitech vycházet, pevné základy a formu. Do kanceláře Slovníku přišel Hodura z prostředí školského, ze žižkovské reálky, kde zakotvil po předchozím krátkém působení na reálce malostranské (1902—1903) a po delším pobytu náchodském (1903—1908). Sborovna žižkovské reálky byla tehdy zásluhou ředitele, filologa Fr. Bílého, prostředím badatelsky tvůrčím: sešli se tam většinou pokrokoví žáci a stoupenci Masarykovi, učitelé i veřejnou svou činností tak významní jako Albert Pražák, Jindřich Vodák, bohemista František Ryšánek, lidovýchovný pracovník František Kocourek a mnozí jiní.[1]) Přinesl-li Žižkov Hodurovi cenné zkušenosti pedagogické, podnítil-li jeho smysl pro sociální skutečnost a sociální poměry žákovské a rozvil-li jeho všestranné zájmy kulturní a umělecké, připoutala ho slovníková kancelář ke konkretní práci jazykovědné a k naléhavým úkolům slovnikářským. V ovzduší plodných a podnětných debat o různých otázkách jazykových se Hodura výrazně uplatnil a ne neprávem připisuje mu B. Havránek — rovněž člen tehdejší kanceláře — značný podíl na přelomu, kterým prošlo v letech třicátých chápání a hodnocení spisovného jazyka a jeho úkolů.[2]) Jako ředitel slovníkové kanceláře (od r. 1929 do r. 1939), která byla považována za ústřední pracovní středisko bohemistické, psal Hodura o historii slovníkové práce (*Josef Zubatý a Slovník jazyka českého* v Naší řeči 15, 1931, str. 92 n.), o technické stránce sbírání přípravného materiálu (*Lístkové výpisky k českému slovníku,* tamže 19, 1935, str. 1 n.), informoval širší veřejnost o postupu prací na slovníku (*O slovník jazyka českého,* rozhovor s prof. Q. Hodurou, otištěný v Listech pro umění a kritiku 2, 1934, 9—10). Zásady a význam Příručního slovníku objasňuje Hodura širší veřejnosti, zvláště učitelské, i později (*Příruční slovník jazyka českého* ve sborníku Čeština v životě a ve škole 1947).

Toto dvacetiletí, určované houževnatou a často vysilující prací slovnikářskou, a rovněž i chmurná léta protektorátní, kdy Hodura i po odchodu na dočasný odpočinek zůstává v pracovním i duchovním styku s kanceláří, jsou vyplněny činností mnohostrannou.

Na prahu těchto let dává Hodura výraz svému zájmu a své lásce k ruské kultuře a literatuře, hlavně realistické, překladem Gogolovy

---

[1]) Srov. vzpomínkovou črtu Alberta Pražáka Na Žižkově 1909—1914 ve sborníku *Padesát let reálky na Žižkově,* Praha 1947.

[2]) Quido Hodura šedesátníkem, Lidové noviny 1939 (2. 2.).

Korespondence s přáteli pro Ottovu Ruskou knihovnu (1921). Pro recense o vědeckých pracích, které uveřejňuje v Naší řeči, členem jejíž redakční rady se stává r. 1932, vybírá si díla vědecky pokroková (V. Ertl, Trávníček, Mukařovský). K dílům Mukařovského jej vede také ještě studentský zájem o estetiku, pro niž ho zaujaly hlavně universitní přednášky Hostinského. Hodura po jistou dobu svých studií vlastně kolísal mezi jazykozpytem a slovesnou estetikou, k níž ho vedl také druhý jeho studijní obor — romanistika. Jako romanista strávil studijní rok 1901—02 v Paříži, kde poslouchal mimo jiné přednášky A. Meilleta, s nímž se i blíže přátelsky stýkal. Vedle recensí vědeckých prací píše Hodura pro Naši řeč také posudky a charakteristiky jazykové stránky děl beletristických, memoárových a p. (o pracích Pavly Buzkové, V. Dědiny, M. Gebauerové a j.).

S činností a prací v kanceláři Slovníku úzce souvisí činnost jazykově praktická (jazykové úpravy, revise, rady a pokyny ve věcech jazykové správnosti), která ač často neveřejná, skrytá, je činností svým dosahem záslužnou a důležitou. Hodura sám opravil takto na 300 knih. Vedle knih jsou důležitým činitelem nepřímo výchovným zvláště film a rozhlas. I s těmito institucemi Hodura ze své funkce člena a potom ředitele slovníkové kanceláře těsně spolupracoval a přispíval tak nemálo k zvyšování jejich jazykové úrovně. Od r. 1925 do r. 1940 opravoval s V. Ertlem (do r. 1929) a s Al. Získalem filmové titulky a jeho jméno, hláskově nezvyklé a přitom zvučné, stalo se mezi filmovými pracovníky základem slangových slov *hodurace, hodurovat,* jimiž často dodnes označují opravu, opravování filmových titulků. Hodura a rozhlas! To je další z kapitol této jubilantovy činnosti jazykově výchovné a nápravné. Pochopil smysl a dosah výchovné a popularisační činnosti rozhlasové, a tak už od r. 1936 v tehdejší krátké ranní „Jazykové poradně" odpovídal za pomoci prof. J. Kubišty na dotazy posluchačů. A po osvobození r. 1945 šířil zájem o uvědomělou péči jazykovou v populárních rozhlasových přednáškách a projevil skutečný smysl pro rozhlasovost, jak se o něm s uznáním vyslovují rozhlasoví pracovníci. Z jeho zkušeností a za jeho pomoci vyrůstal i dnešní rozhlasový Jazykový koutek, vedený Ústavem pro jazyk český.

Hodurovy vlastní práce jazykozpytné z této doby zahrnují jednak drobnější příspěvky, zvláště etymologické s bystrými postřehy i s bohatou stránkou dokladovou, ze slovní zásoby lidové (*O slově Trantárie,* Mělnicko 2, 1939, 76—78, *Fext, fest,* Naše řeč 25, 1941, 125—126, *Tantes dantes* t. 26, 1942, 71—80) nebo z oblasti místních jmen a příjmení (*Zrůnek, Vyhnis, Velhartický*), jednak články popularisační (*O českém pravopisu, Cizí slova v češtině* ve sborníku Poznání I. (2. vyd.), 1927, str. 193—201).

Navazuje pak na ně v poslední době činnost vydavatelská: k tisku

připravil bohatě komentované vydání staročeského *Milionu* Marca Pola (spolu se zeměpiscem B. Horákem), který vyjde v Památkách staré literatury české; rozbor jeho jazyka je přijat pro Věstník Královské české společnosti nauk. V Národní knihovně vyjdou péčí Hodurovou Jiráskovi *Psohlavci.* V této souvislosti je uvésti také Hodurův vydavatelský čin z mládí, svědčící zároveň o jeho obětavosti přátelské: r. 1911 vydal *Pozůstalé spisy* svého náchodského přítele *Václava Freyna,* jehož činnosti věnoval i několik statí časopiseckých.

Kolektivní pracoviště slovníkové i pokračující vydávání Příručního slovníku leželo Hodurovi na srdci i po odchodu na odpočinek. Po osvobození se o tuto lásku a zájem dělí působiště nové, pedagogická fakulta Karlovy university, na níž Hodura od jejího počátku přednáší a r. 1947 se stává řádným profesorem pro jazyk český. Myšlenku pedagogické fakulty, jak ji v život vtěloval ministr Zdeněk Nejedlý a její první děkan, prof. Dr O. Chlup, přijal Hodura s opravdovostí sobě vlastní za svou. Fakultě, vyrůstající v počátečních obtížích, je opravdu na prospěch, že jí Hodura dává do služeb své znalosti odborné, své schopnosti učitelské i svůj ušlechtilý charakter lidský. Hodura sám tu mohl navázat na svůj starší zájem o jazykovou pedagogiku, jak se projevil v jeho recensích ve Střední škole (zvláště je třeba upozornit na jeho posudky průkopnických učebnic jazykových od Havránka - Kopeckého - Starého - Získala, kde se souhlasem vítá synchronní rozdělení českého slovesa a podstatných jmen). Nově k němu přistoupila publicistická účast na Zprávách pro češtináře, vyd. zšr v Praze (*Více slovníku!* Zprávy pro češtináře II, 1947, str. 4 n.). Jeho dílem je také organisace a studijní plán jazykového češtinářského studia na pedagogické fakultě. Poznání vlastní mluvnické soustavy jazyka se tu rozšiřuje vzhledem k školským i veřejným potřebám budoucích učitelů o úseky pomezní: lexikologii, sloh, jazykovou správnost, dialektologii. A znovu se tu — a právě na pedagogické fakultě, mající nejen učit, ale hlavně také vychovávat — uplatňuje lidská osobnost Hodurova: jako při studiu nářečí hledal za jazykovým výrazem člověka, lidový typ, tak i při odborné výchově svých posluchačů vidí před sebou člověka, budoucího vychovatele nové společnosti socialistické.

Hodura byl a stále je bystrým pozorovatelem a podnětným součinitelem všeho dění jazykového i kulturního. Nikdy neustrnul, nýbrž vždy přijímal a sám promýšlel výtěžky nového vědeckého poznání. Na svých učitelích a vrstevnících, jimž věnoval črty vzpomínkové i hodnotící (*Mé vzpomínky na Jana Gebauera,* Naše řeč 27, 1943, 32—36, 49—56, *Václav Ertl,* Naše řeč 33, 1949, 47—49, *Josef Zubatý,* předneseno v Čsl. rozhlase 1947), odkrýval právě tyto prvky vývojově kladné. Od mládí druh a přítel ministra Zdeňka Nejedlého, dovedl i k jeho charakteristice přispět několika sborníkovými i novinářskými články: ukázal na málo

známý rys Zdeňka Nejedlého, jako českého a slovanského filologa (sbor. *O Zdeňku Nejedlém,* Stati a projevy k jeho sedmdesátinám, Praha 1948, 208—212), probral už před deseti lety jeho zanícený vztah k Aloisu Jiráskovi (sbor. *O Zdeňku Nejedlém,* Stati a projevy k jeho šedesátinám, Praha 1938, 180—196) a konečně lidsky zavzpomínal na mládí Zdeňka Nejedlého (ve sbor. *Padesát let Zdeňka Nejedlého,* Praha 1928 a v Rudém právu 1948).

Hodurův lidský portrét by nebyl dokreslen bez dotčení jeho zájmů uměleckých: vedle zaníceného vztahu k hudbě (Hodura se tu uplatnil i činně, hrával v Orchestrálním sdružení) projevuje živý zájem o malířství (přátelství s malířem Viktorem Strettim). K dokreslení vědecké charakteristiky dodejme ještě členství v komisích České akademie věd a umění (lexikografické a místopisné) a v Královské české společnosti nauk.

Sedmdesátka zastihuje Hoduru v činnosti mnohostranné. Přejeme jubilantovi mnoho zdaru a úspěchů v další činnosti učitelské i odborné.

F r a n t i š e k D a n e š:

Nominativ jmenovací.

(Několik poznámek.)

Nominativem jmenovacím nazýváme, jak známo, také zvláštní druh přívlastku neshodného (podle Gebauera-Ertla „přístavku neshodného“) ve spojeních typu *kniha s názvem* **Psohlavci,** *v časopise* **Naše řeč,** *v hotelu* **Slavia** a pod. Charakteristickým znakem takového přívlastku je, že zůstává stále v 1. pádě (nominativu) i tehdy, když se výraz, k němuž patří, skloňuje (srov. *hotel Slavia, do hotelu Slavia, v hotelu Slavia*). Stává nejčastěji po podstatných jménech žádajících ještě další významové doplnění, jako jsou *název, firma, titul, časopis, báseň, spolek* a j. (též po některých slovesech, jako *jmenovati, říkati* a p.; na př. *říkají mu Jan*). V poslední době jsme svědky toho, jak se tento jazykový prostředek rozmáhá, tvoří nové typy a stává se zcela běžným, plně zatíženým. Nepřekvapí nás to, uvědomíme-li si, že nominativ jmenovací tím, že nepodléhá ve větném spojení žádným změnám, nabývá schopnosti uvádět název něčeho (v širokém slova smyslu) v původním znění, beze změny, v podobě přesného citátu. Potřeba takovéhoto prostředku je zřejmě největší v jazyce o d b o r n é m, který se stává se vzrůstající složitostí života společnosti stále důležitějším a je stavěn před nové vyjadřovací úkoly zejména při změnách společenského řádu, za nové sociální a hospodářské organisace.

Dnešní můj příspěvek chce upozornit na některé typy nominativu jmenovacího, kterých si naše mluvnice dosud takřka nevšímaly, ale jež jsou dnes velmi aktuální.

První typ[1]) je hojný v jazyce administrativním a patří sem výrazy jako *v* (*soudním, správním, politickém*) *okrese Písek, v obci Tábor, MNV* (*ONV, KNV*) *Plzeň* (zejména po zkratkách). Je tu sice ještě možnost užít jména přídavného (*v okrese píseckém*) a dali bychom mu snad přednost v jazyce neodborném, avšak v jazyce úředním má své oprávnění nesporně nominativ jmenovací. Má totiž několik předností. Tím, že uvádí jméno v prvním pádě, zbavuje nás nutnosti tento tvar teprve z přídavného jména konstruovat, brání záměně dvou obcí podobného jména a přispívá tak k jednoznačnosti, nutné v jazyce administrativním. Druhá výhoda nám vysvitne, uvědomíme-li si, jak těžké nebo docela nemožné by bylo tvoření přídavného jména od výrazů jako *Olomouc-venkov, Praha-venkov-sever* a pod. A pro tento způsob mluví i důvody rázu technického (stručnost při vyplňování formulářů, hesla pro abecední řazení a pod.). Pokud jde o označení nových k r a j ů, je v úředním názvu užito jména přídavného (*kraj Pražský*) a v praxi se tento způsob zachovává. Nelze ovšem vyloučit, že i zde bude pronikat tu a tam způsob jednodušší, *kraj Praha,* jak ukazují některé ojedinělé případy. — (Nepatří sem ovšem spojení s podstatným jménem *město,* u něhož stává vždy vlastní jméno v mluvnické shodě (na př. *hostinec u města Prahy*). Má tudíž jazyk k disposici tyto způsoby: *do města Tábora — do obce Tábor* (zř. *Tábora, táborské*) — *do okresu Tábor* (*táborského*). Vidíme, že nominativ jmenovací patří mezi prostředky vlastní jazyku administrativnímu, je pro něj příznačný.

Za nesprávné se však pokládá užití nominativu jmenovacího ve spojeních typu *okresní soud Telč, spořitelna Domažlice.*[2]) Nejde zde totiž o označení správního území jménem jeho centra a vlastní jméno tu není součástí názvu, nýbrž tu jde o označení s í d l a instituce, tedy o prosté příslovečné určení místa. Hodí se tu proto užít předložkového pádu, tedy *okresní soud v Telči, spořitelna v Domažlicích.* Ovšem i zde proniká někdy nominativ jmenovací, což svědčí o tom, že už pociťujeme místní jméno jako nedílnou součást názvu. (Zejména v případě prvním, který chápeme na pozadí spojení *soudní okres Telč,* a vcelku právem, neboť u soudu není ani tak důležité sídlo — může být třeba z technických důvodů přeložen i do jiného místa —, nýbrž jeho obvod [= soudní okres].)

---

[1]) Zmiňuje se o něm jen T r á v n í č e k v II. díle své *Mluvnice spisovné češtiny* (§ 719).

[2]) Srov. Naše řeč 3, str. 31. — Rovněž úřední označení tu neužívá nominativu jmenovacího.

Jinou skupinou, v níž dnes jazyk kolísá mezi nominativem jmenovacím a vyjádřením jiným, je označování některých firem.[3]) Nominativ jmenovací je nesporně na místě tam, kde název firmy je jiný než jméno jejího majitele (*v nakladatelství Svoboda, v hotelu Bílá růže*). Tam, kde je firma označena vlastním jménem majitele, měli bychom užívat druhého pádu nebo přídavného jména přivlastňovacího (*v nakladatelství V. Petra, v hotelu Šroubkově*). Věc není však tak zcela jednoduchá. Předně velmi často — zejména dnes — nejde už o majitele; závod může patřit někomu zcela jinému, nějaké společnosti nebo je národním podnikem a pod. To všichni dobře cítíme; řekneme sice na př. *hodinářství Jana Pavlíka* (poněvadž třeba majitele osobně známe, v krámě nebo dílně se s ním můžeme setkat), ale *nakladatelství Borový, J. Otto...*, poněvadž už tu přivlastňovací vztah necítíme — a ani tu není. V takovýchto případech slouží jméno někdejšího majitele už jen jako značka, a proto je klademe zcela přirozeně v nominativu jmenovacím. O tom, že nejde o majitele, svědčí ku př. i to, že tu za jménem bývalo často označení jako *s. s r. o.* a pod. Tu by pak byl genitiv přivlastňovací vlastně nesmyslem. — Můžeme tedy říci, že v případech, kde je firma označena jménem (původního) majitele, bude vždy jakési kolísání, podle toho, jak silně se tu pociťuje vztah „majitelský". Čím větší podnik, tím méně „osobně" se název chápe a je sklon užít nominativu jmenovacího. Tu je zřejmě jazyk „zrcadlem doby". Vyjádření přivlastňovací stále více ustupuje, úměrně tomu, jak malé soukromé podniky ustupovaly velkým „anonymním" podnikům kapitálovým a ty opět podnikům družstevním, národním a pod. (Zároveň ovšem — u nových podniků — objevují se firemní názvy zcela nových typů, jako *Družstevní práce, Pramen, Kovona* atd.) — Je tedy tendence k užívání nominativu jmenovacího u typu *nakladatelství Borový* v souhlase s měnícím se životem společnosti a nelze ji odsuzovat.

Naše vazba zcela převažuje — plným právem — také při uvádění značek zboží nebo výrobků, kde Naše řeč (v roč. 20, str. 24) konstatovala kolísání mezi nominativem jmenovacím a vazbou s gramatickou shodou. Na př.: *kupujte čokoládu Orion* (*Oriona* by bylo zcela nemožné), *tužky Orlov, v kamnech Čenkov, piana Dalibor, se šťávou Ceres, na psacím stroji Hermes* atp. (někdy, ku př. ve výraze *cididlo Obé,* bychom ani skloňovat nemohli). Přihlédneme-li k příkladům, na nichž Naše řeč dokládala kolísání, vidíme, že to jsou vlastně případy mimořádné. Ve spojení *na papíře Typ* ‖ *Typu* jsme sváděni skloňovat proto, že *typ* je zároveň jméno obecné, a v příkladě *s kávou Perola* ‖ *Perolou* působí zřejmě ta okolnost, že obě slova jsou stejného zakončení. A i tak by, myslím, většina mluvčích dala přednost tvaru neskloňova-

---

[3]) Srov. Naše řeč 6, str. 318.

nému. Zcela nepochybně je pak nominativ jmenovací vždy v čísle množném (*na papírech Typech* je nemožné).

Velmi aktuálním spojením je nominativ jmenovací u jmen jako *družstvo, továrna, závod, firma.* Tyto příklady jsou dnes velmi časté a pro praxi důležité. Zásadně musíme lišit případy, kde je obecné jméno (*závod*...) výslovně uvedeno, a kde uvedeno není. (V druhém případě je pochopitelně nutno název podniku skloňovat.) Uvedu několik příkladů: *družstvo Jednota, zboží dodejte družstvu Jednota,* ale *kupujeme v Jednotě.* Podobně *z továrny Tesla, u firmy Spofa, do závodu Poldina huť,* ale *z Tesly, od Spofy, do Poldiny hutě.* Závody jsou ovšem většinou národními podniky. Označení „národní podnik" (n. p.) má stát podle zákonných předpisů vždy za jménem závodu. Tak vznikají spojení jako *„továrna Tesla, národní podnik"* nebo jen *„Tesla, národní podnik", „Středočeské elektrárny, národní podnik".* Jak skloňovat v těchto případech? Výraz „národní podnik" je přístavkem a musí tedy stát ve stejném pádě jako jméno, k němuž patří. Dostaneme tedy opět dva typy: *do továrny Tesla, národní podnik,* ale *„do Tesly, národního podniku", „do Středočeských elektráren, národního podniku".* (S hlediska mluvnického je ještě možnost spojení *do národního podniku Tesla,* nepřesného ovšem s hlediska právního.) Může ovšem nastat ještě další rozšíření jména závodu, jako na př. *„Spofa, národní podnik, závod Thymolin".* Tento celek se skládá ze dvou částí: *Spofa, národní podnik* (vlastní jméno + přístavek) a *závod Thymolin* (jméno obecné + nomin. jmenovací). Víme, jak se tyto části skloňují, pokud jsou samostatné. Jaký je však jejich vzájemný vztah v novém celku? Druhá část je buď přístavkem (skloňuje se slovo *závod*), anebo je nesklonná, chová se jako nominativ jmenovací. Poněvadž však tento nominativ stává jen po jménech obecných, je tu nutno hodnotit jako přístavek (u hlavního členu *Spofa*) a skloňovat: *„zboží dodejte Spofě, národnímu podniku, závodu Thymolin".* Poněvadž je však celý název velmi složitý a nepřehledný, setkáváme se s kolísáním (*zboží dodejte Spofě, národnímu podniku, závod Thymolin*).

Nakonec bych chtěl ještě upozornit na jev, který bude třeba teprve podrobněji ověřit na bohatším materiálu. Jde opět o kolísání mezi přístavkem a nominativem jmenovacím, a to po slovech jako *hora, rybník, jezero, řeka, ostrov.* Zpravidla tu bývá přístavek (*na hoře Řípu, na rybníce Bezdrevu, Novém, na řece Vltavě*), avšak tu a tam proniká nominativ jmenovací. Nejméně často po slově *řeka: na hoře Říp, Tábor* || *Táboře, Blaník* || *Blaníku, na rybníce Svět* || *Světu, na jezeře Bajkal* || *Bajkalu, Ontario* || *Ontariu; na ostrově Malta* || *Maltě, Trinidad* || *Trinidadu, Nová Guinea* || *Nové Guineji*; ve spojení s *řeka* jen u některých cizích (*na řece Jenisej* || *Jeniseji* a pochopitelně *Missouri* a pod., avšak na řece *Leně, Amazonce, Nilu*; zřejmě tu rozhoduje možnost zařadit vlastní jméno podle koncovky mezi slova domácí.) Zatím musíme ovšem v jazyce spisovném pokládat zde za pravidelný způsob se skloňovaným vlastním jménem (pokud je ovšem můžeme skloňovat).

Miloš Dokulil:

Lidovýchova, lidovláda, lidospráva.

V oblasti jazykového pojmenování pozorujeme výraznou snahu po tom, aby jednotná představa byla vyjadřována i jednotkou pojmenovací, t. j. jedním slovem. Snaha ta vyplývá ze vzájemného vztahu mezi jazykem a myšlením, který je dialektický. Jako každá forma opožďuje se i jazyk ve svém vývoji za myšlením; proto vedle jevů skutečně živých, odrážejících současný stav myšlení a vůbec vědomí, zastihujeme v každém období jazyka i přežitky minulého stavu. Vzroste-li příliš rozpor mezi stavem jazyka a myšlením, stává se ovšem nebezpečím nejen pro myšlení samo, jež ztrácí schopnost přesně zrcadlit skutečnost, ale i pro možnost zásahů do této skutečnosti, neboť každý zásah předpokládá správné poznání. Je proto naléhavým úkolem jazykové kultury opírající se o vědecké poznání jazyka i skutečnosti zmenšovat tento nebezpečný rozstup mezi jazykem a vědomím, mezi formou a jejím obsahem co nejvíce, a působit tím ke sblížení a vyrovnání obou těchto nedílných stránek našeho poznání.

Důsledkem formálního charakteru jazyka pak je, že se zmíněná tendence k jednoslovnému pojmenování neuplatňuje přímočaře, nýbrž že se vyrovnává s větším nebo menším úspěchem s osobitou technikou tvoření slov vlastní každému jazyku. V češtině — jako vůbec v jazycích slovanských — je vlastním prostředkem tvoření nových slov odvozování jich z jiných slovních základů příponami. Tak na př. byla nedávno nově vytvořena slova *výkrmna* od základu *výkrm* nebo *vykrmiti, uschopniti,* t. j. schopným učiniti, od základu *schopný* a pod. Poměrnou nevýhodou tohoto tvoření, která se pociťuje zejména při slovech nových, ještě nezmechanisovaných, je příliš široká významová platnost přípon, a tedy malá popisná schopnost takových pojmenování. Tato slova totiž obecně jen naznačují nějaký vztah k představě vyjádřené základním jménem jako podstatný nebo charakteristický znak, avšak její rámec naznačují jen příliš obecně (na př. nositele vlastnosti), takže ve skutečnosti je dána jen skupina představ spjatých jediným společným znakem. Kdo na př. neví, co je to *okrouhlice,* sotva by přišel na to, že se tak označuje sídelní forma vesnice malého okrouhlého půdorysu anebo také vodnice, odrůda brukve, s okrouhlým tvarem kořene, neboť slovo samo o sobě obsahuje jen poukaz k okrouhlosti jako znaku, může tedy znamenat cokoli okrouhlého. Skutečnost, že užíváme slova právě jen pro tuto dvojí, přesně vyhraněnou představu, je více méně náhodná. Je pravda, že se delším užíváním vztah mezi slovem a představou zmechanisuje a že nám pak konec konců koná stejně dobré služby slovo jen značkové (t. j. takové, které je k ozna-

čené představě ve vztahu zcela volném, asi tak jako určitá značka zboží k zboží samému), jako na př. *dům, rudý, chtíti, brzy,* tak jako pojmenování v té nebo oné míře popisná, jako *obydlí* (t. j. místo, v kterém obýváme, bydlíme), *narůžovělý* (s nádechem do růžova, t. j. do barvy planých růží), *usilovati* (vyvíjeti úsilí, usilovnou činnost), *včas* (v příhodný čas). To však platí bez omezení jen tehdy, mají-li slova značková poměrně velikou frekvenci. Slova značková nepůsobí tedy nesnáze, tvoří-li jádro slovní zásoby; bez nich by se také jazyk vůbec neobešel. Avšak u slov vyskýtajících se méně často je nedostatek poukazové, popisné schopnosti slova, jeho značkovost, na závadu, tím více, jestliže tato slova vyjadřují představy poměrně složité.

Proto často zůstává jazyk raději při spojeních dvou nebo více slov, zejména tam, kde jde o značnou specifikaci základní představy druhové. Spokojujeme se na př. odvozenými slovy *ovčín, ovčinec, kravín, hřebčinec* atp., neboť představa stáje, chléva se poměrně snadno spojuje s představou místa, místnosti, kterou dané přípony mohou vyjádřit. Ale zůstáváme při spojeních *výkrmna vepřů, výkrmna drůbeže* atd., protože značně speciální význam by byl příponami *-inec, -ín* atd. naznačen jen velmi nedostatečně a podstatný jeho znak, účel této stáje, by byl při tom snadno zcela pomíjen.

Taková spojení tíhnou pak k t. zv. ustáleným slovním spojením, souslovím, která s hlediska významového musíme považovat za naprosto rovnocenná s pojmenováním jednoslovním, srov. na př. *německá myš* — *němkyně* — *krysa.* Jazyk lidový a slang, kterým nezáleží tolik na popisnosti pojmenování, dávají i v těchto případech často přednost pojmenování jedním slovem odvozeným: *vlečňák* za spis. *vlečný vůz, svazák* za *člen ČSM, tvrďák* za *tvrdý klobouk, železňák* za *železný hrnec* a pod.

Spisovný jazyk má však jeden velmi vhodný prostředek, jímž řeší tyto nesnáze. Je to tvoření slov skládáním, které je mnohem určitější než tvoření odvozováním; je skutečně popisné ve smyslu logické definice pojmu. Srovnejme po té stránce slovo *stokoruna* se *stovka, kovodělník* s *kovák, listonoš* s lid. *pošťák, přírodověda* se zast. *přírodnictví* a pod. Skládání slov je však v našem jazyce omezováno a usměrňováno činiteli povahy jednak formální, jednak úkonné, funkční.

Přirozenou zábranou tohoto způsobu tvoření je to, že čeština nedovede snadno vytvářet základy slov, které by vyjadřovaly jen věcný význam slova, oproštěný od významů mluvnických. Máme vlastně jedinou možnost, jak vytvořit takový slovní základ, a to příponou *-o-*; takový základ je však bez nesnází možný jen u menší části slov. A i tam, kde jsou dány formální podmínky, není tvoření slov skládáním možné automaticky, bez omezení.

Které momenty tu padají na váhu, poznáme na př. na trojici složených slov s prvním členem *lido-*, uvedené v záhlaví našeho příspěvku. Poznáme na tomto příkladě, že při posuzování tvarové správnosti složených slov nesmíme mít na mysli jen čistě formální stránku slova a jeho složek, nýbrž musíme také přihlížet k tomu, zda stavba takových slov odpovídá též jejich významovému skladu.

Je na prvý pohled jasné, že všechna tři slova jsou tvořena stejným způsobem: první člen složeniny je všem slovům společný; je to „kmenová" podoba podstatného jména *lid*, tedy formální prostředek pro vyjádření pouhého věcného významu tohoto slova. Jeho postavení na prvém místě složeniny naznačuje, že tento význam blíže určuje rámcovou představu vyjádřenou druhým členem našich složenin, jímž jsou celá, úplná slova: *výchova, vláda* a *správa*. Jde tu vesměs o podst. jména významu dějového, odvozená touž příponou *-a* od sloves *vychovati, vládnouti* a *spravovati*. Až potud jsou si naše složeniny podobné jako vejce vejci. A kdybychom nechali stranou jejich stránku významovou, byli bychom v pokušení hodnotit je i se stanoviska jazykové správnosti stejným způsobem. To by však bylo v rozporu s celým naším slovotvorným systémem, neboť tu jde o útvary značně různé.

Sama okolnost, že slova *lidovýchova* a *lidovláda* již zcela zdomácněla a že slovo *lidospráva* má teprve podánu žádost o přiznání domovské příslušnosti, nemá samozřejmě co činit s otázkou tvarové ústrojnosti nebo neústrojnosti našich slov. Víme přece, že i slovo tvarově neústrojné může nabýt v jazyce domovského práva, jestliže je jazyk nutně potřebuje, a že je tedy v důsledku toho musíme pokládat s prominutím formálních závad za správné. Pro otázku tvarové ústrojnosti je rozhodující okolnost, zda jsou tvořena zákonně, zda nejen jejich vnější podoba, nýbrž i jejich vnitřní skladba je v souhlase se slovotvornými zákonitostmi jazyka. Pokud jde o vnější tvar našich slov, bylo by — jak jsme viděli — vše v pořádku. Půjde nám tedy o to, ujasnit si významové vztahy jednotlivých složek slova skládajících. V podstatě to znamená, že vyšetříme, zda je slovo svou strukturou schopné věrně zrcadlit vztahy skutečnosti.

Zamyslíme-li se nejprve nad vzájemným vztahem představ *lid* a *výchova* v složeném slově *lidovýchova*, ujasní se nám, že lid je tu cílem, předmětem výchovné činnosti, vycházející odněkud odjinud, lid je vychováván (rozumí se lidovýchovnými, osvětovými pracovníky). Vedle slova *lidovýchova*, vyjadřujícího zřetelně jednu představu, můžeme se tu vyjádřit také slovním spojením *výchova lidu* (kde *lidu* je t. zv. genitiv předmětný). Stejně tu můžeme užít i spojení *lidová výchova*, jež ovšem je méně zřetelné, a to proto, poněvadž přídavné jméno nabylo vedle významu původního (týkající se nějak lidu) také významů hodnotících.

V dnešním jazyce je opravdu živý, produktivní, jen tento typ dějových složenin, v němž první určující člen vyjadřuje předmět slovesné činnosti vyjádřené základním slovem, i když nikoli bez omezení. Týž významový poměr složek jako ve slově *lidovýchova* máme na př. ve výrazech *vinobraní, senoseč, životospráva* a pod.*)

Naproti tomu v druhých dvou našich složených slovech, *lidovláda* a *lidospráva,* je významový poměr složek jiný. Představa vyjádřená určujícím členem *lid* je tu nikoli předmětem, nýbrž východiskem, podmětem slovesného děje (lid vládne, spravuje). Tento způsob tvoření slov je sice tvořivý jen velmi omezeně, nicméně nemůžeme jej zásadně odmítat. Poněvadž však jeho vnější vyjádření je zcela shodné s vyjádřením předmětného vztahu, jak jsme si jej vyložili při slově *lidovýchova,* je jasné, že tento typ má své meze. Má-li se jazyk uvarovat nebezpečí dvojznačnosti dějových složenin, musí přirozeně odkázat méně produktivní typ podmětný (jako *lidovláda*) do těch mezí, v nichž nemůže rušivě zasahovat do živého typu předmětného (jako je *lidovýchova*). Přirozenou oblastí typu podmětného je proto oblast sloves podmětných (*listopad, krvotok, slunovrat*) a do oblasti sloves přechodných může zasahovat jen tam, kde sloveso přechodné se v daném případě uplatňuje jako nepřechodné (podmětné) a kde věcný význam určujícího členu nedovoluje pojetí předmětu (*kuropění, krupobití*).

Proto se složenina *lidovláda,* utvořená podle předlohy mezinárodního slova řeckého původu *demokracie,* začlenila ústrojně do slovní soustavy českého jazyka. V *lidovládě* lid vládne; sloveso *vládnouti* je sloveso nepřechodné, které nemůže mít při sobě předmět ve 4. pádě, proto jiné pojetí než to, že ‚vládne lid', naše složenina vůbec nedovoluje. Tvarová shoda mezi předmětným typem *lidovýchova* a podmětným typem *lidovláda* není proto na závadu rozdílnosti jejich skladebného pojetí. *Lidovláda* se nemůže, jak jsme viděli, opřít svou významovou strukturou o *lidovýchovu.*

Zcela jinak je tomu však u navrhované složeniny *lidospráva.* Také tu je sice lid podmětem činnosti jako při typu *lidovláda,* avšak sloveso *spravovati* je sloveso přechodné, sloveso vyžadující doplnění předmětem ve 4. pádě. Nemůžeme ani říci, že „lid spravuje", tak jako „lid vládne" (nebo i „kroupy bijí"), nýbrž musíme nutně uvést nějaký předmět ve 4. pádě: lid spravuje stát, lid spravuje sám sebe a pod. Slovo *lidospráva* se proto nutně vnímá na pozadí typu *lidovýchova,* jako ‚správa, jejímž předmětem je lid, činnost, jíž lid je spravován', tedy zcela jinak, než jak jeho tvůrcové zamýšleli.

---

*) K složeninám, které mají v základu vazbu sloveso + předmět t. zv. nepřímý, po případě příslovečné určení (*modloslužba, lukostřelec, pecivál*), tu pro jejich netypičnost nepřihlížíme.

Nemluvíme proto zpravidle ani o *správě lidu* v tomto smyslu, i když u vazeb genitivních není tato tendence po jednoznačnosti pojetí uplatněna tak důsledně jako u slov složených. Je proto v daném případě nutné, nemáme-li rušivě zasahovat do rozdílu, který se v jazyce vyvinul a který je sám prostředkem přesnějšího poznání skutečnosti, upustit od pojmenování jednoslovného a zůstat při ustáleném spojení slov *lidová správa*.

František Daneš:

Intonace otázky.

(Kapitola z větší práce.)

Intonací otázky se zabýval především St. Petřík[1]) (ve své knize O hudební stránce středočeské věty, 1938) a Fr. Trávníček (zejména v Mluvnici spisovné češtiny I, 1948). Jejich výklady jsou neobyčejně důkladné a cenné, avšak zdá se mi, že mají jeden nedostatek. Podle jejich popisů je intonace otázek — a intonace řeči vůbec — jev poměrně složitý a velmi nepřehledný. Jestliže však uvážíme, že tento složitý jev ovládáme všichni již od svého dětství prakticky (aktivně i pasivně) velmi snadno a dobře, dojdeme k přesvědčení, že jevy intonační musí nezbytně tvořit nějakou soustavu.

Dříve však, než se počneme obírat vlastním thematem své práce, bude třeba, abychom si pověděli některé obecné poznatky, týkající se větné intonace. Při zkoumání intonace v její větné platnosti je nutno vycházet od větných *kól* (úseků)[2]) a je třeba dobře od sebe lišit intonační jevy, které mají věcný význam, od ostatních jevů intonačních, jež slouží k vyjádření prvků expresivních a pod. Intonační jevy prvního druhu tvoří totiž jakousi základní kostru každého jazykového projevu, kdežto prvky druhé skupiny se utvářejí na této osnově. A je též nezbytné, abychom se (z počátku) omezili jen na jazyk spisovný (u otázek především hovorový). Pro lepší porozumění uvedu příklad: věta *přijdu až zítra* tvoří jedno kólon. Má dva úsekové přízvuky (na slabikách *při-* a *zí-*); druhý z nich můžeme nazvat přízvukem hlavním, neboť rozhoduje o umístění a částečně o podobě intonačního vyznění kóla. (Toto intonační vyznění má za základní úkol signalisovat, zda jde o kólon koncové nebo nekoncové [pokračovací]. Vyznění koncové můžeme

---

[1]) Naše řeč uveřejnila mnohé jeho články o intonaci věty v roč. 17. až 20.

[2]) Srov. V. Mathesius, *Mluvní takt a některé problémy příbuzné* (Slovo a slovesnost 3, 193 n.) a Havránek-Kopecký-Starý-Získal, *Cvičebnice jazyka českého IV* (§ 6).

nazvat *kadencí* a vyznění nekoncové *antikadencí*. Tvoří tedy kadence a antikadence základní a nejdůležitější intonační protiklad.) Naše hořejší věta - kólon je zakončena kadencí. Jaká je její podoba? Nás bude především zajímat, jak se kadence liší od antikadence. Srovnáváním nejrůznějších kól koncových a nekoncových docházíme k závěru, že kadence je charakterisována v protikladu k antikadenci tím, že její koncová slabika je v poloze (nebo klesá do polohy), kterou můžeme nazvat konklusivní; je to poloha hluboká, blížící se k dolní hlasové hranici. Tím jsme určili onu základní intonační kostru kadence. Poloha ostatních slabik kóla není touto osnovou určována, a není jí přesně určena ani hloubka konklusivního klesnutí a průběh koncové slabiky. Této poměrné volnosti v realisaci užívá jazyk k tomu, aby vyjadřoval různé významové odstíny jiné (důraz, různé citové zabarvení atd.). Tak na př. kadenční slovo *zítra* z uvedeného příkladu vyslovíme ve zcela klidné výpovědi tak, že první slabika silně klesne a poslední slabika je ještě hlubší, s klesáním (nevýrazným pro svou hloubku) až k dolní hlasové mezi. Má-li být slovo *zítra* zdůrazněno, stoupne první slabika (více nebo méně) nad výšku slabiky předcházející, poslední slabika klesne konklusivně. (Je to důrazná podoba kadence konklusivní). Různá síla důrazu a různé odstíny citového zabarvení se vyjadřují různou výškou stoupnutí a hloubkou klesnutí, průběhem intonace v obou slabikách, po případě též polohou slabiky před druhým přízvukem. (Další citové odstíny je možno vyjádřit nebo zesílit celkovou hlasovou polohou, tempem, dynamickou modulací a pod.)

Když jsme si takto ukázali alespoň v základních rysech, jak plní intonace své úkoly v jazyce, přistoupíme k výkladu otázek.[3]) Otázky musíme zařadit mezi kóla s vyzněním nekoncovým (antikadenčním), neboť nemá charakteristický znak kadencí (konklusivní klesnutí). Tradičně se otázky dělívají na dvě velké skupiny[4]) podle toho, zda žádáme na posluchači jen rozhodnutí pochybností (odpověď: *ano* — *ne*; otázka zjišťovací) anebo zda potřebujeme doplnění (v otázce je to nahrazeno tázacím slovem; otázka doplňovací). Poněvadž čeština nezná v podstatě zvláštní ustálený tázací slovosled, plyne z toho, že otázky prvního typu, zjišťovací, musí se vyznačovat nějakou typickou výhradní otázkovou intonací, aby je mohl posluchač odlišit od netázacích vět téhož slovního znění. U otázek druhého typu, doplňovacích, je tázací charakter naznačen sice užitím tázacího slova a (částečně) slovosledem; poněvadž však tato slova tázací (*kdo, co*...) mívají jindy platnost vztahovou, uvozují věty vztažné, má i zde intonace svou úlohu.

Tento předběžný závěr podrobnější zkoumání potvrzuje. V otázkách

---

[3]) Pro jednoduchost si zde budeme všímat jen otázek ‚jednokólových".

[4]) Otázky rozlučovací ponecháváme tu stranou.

se setkáváme sice s trojím druhem antikadencí, avšak všechny se liší od antikadencí v kólech neotázkových (uvidíme, že při nejmenším jedním znakem, totiž tím, že slabika před úsekovým přízvukem u nich neklesá); souhrnně je můžeme nazvat antikadencemi tázacími.

A. Otázky zjišťovací.

Antikadence tázací má zde dvojí podobu (jak na to upozornil už Petřík a j.). Podobu první bychom mohli charakterisovat jako stoupavou, druhou jako stoupavě klesavou. Jde vlastně o varianty, neboť o tom, které z nich užijeme, rozhoduje konkretní podoba taktu (vedle individuálních zvyklostí). (Petřík pokládá variantu stoupavě klesavou za nevšední a zdá se, že ji jazyk spisovný v jistých případech dává přednost.)

I. Podoba stoupavá: Slabika přízvučná klesne, poslední slabika kóla prudce stoupne. Od stoupavé antikadence *ne*tázací (t. j. normální antikadence pokračovací) se liší tím, že slabika před přízvukem znatelně neklesá a že slabiky mezi slabikou přízvučnou a koncovou (jsou-li jaké) jsou přibližně v téže výši jako slabika přízvučná. Liší tedy intonace tato dvě jinak shodná kóla: *Chceš tam jít?* a *Chceš tam jít,* (*a nevíš, kde to je*).

Její užití a konkretní podoby:

1. Přízvuk je na poslední slabice kóla; tato slabika z nízké polohy prudce stoupá; příkl. *Chceš tam jít?*
2. Přízvuk je na druhé slabice od konce; přízvučná slabika nízko, poslední prudce stoupne; příkl. *Chceš tam dojít?*
3. Přízvuk je na slabice třetí nebo některé další od konce; přízvučná slabika a následující slabika nízko, poslední slabika prudce stoupne; příkl. *Chceš tam docházet?* Avšak v těchto případech dává jazyk spisovný obyčejně přednost podobě stoupavě klesavé (zejména tam, kde je přízvuk hodně daleko od konce).

II. Podoba stoupavě klesavá. S podobou stoupavou má společnou nízkou polohu přízvučné slabiky, avšak slabika po ní prudce stoupne, další následující slabiky zůstávají v téže výši, poslední slabika mírně klesne (do polohy nad průměrnou výšku taktu). V protikladu k normální antikadenci pokračovací neklesá slabika před přízvukem a v protikladu k antikadenci důrazně vytýkací (založené na t. zv. středočeském stoupnutí po přízvuku) klesá poslední slabika jen mírně. Liší tedy intonace na př. tato dvě jinak shodná kóla: *Do budoucna?* a *Do budoucna, (do dalších let, přeji vám . . .).*

Její užití a konkretní podoby: V jazyce spisovném se jí užívá převážně v případech uvedených výše pod I. 3. Na př. *Chceš tam docházet?* V případech, kde je přízvuk na slabice poslední nebo předposlední, této po-

doby se neužívá proto, že k svému plnému rozvití potřebuje nejméně tři slabiky. Na menší rozloze by vedla její realisace k zřetelnému stoupání (resp. stoupání a klesání) v průběhu jedné slabiky, a to se pociťuje v projevu spisovném jako nevhodné (je to totiž časté v projevech silně expresivních).

Dříve než si rozebereme otázky doplňovací, musíme si povšimnout opět blíže vnitřní stavby kól. Řekli jsme prve, že kólon je stavěno na osnově dvou přízvuků, z nichž druhý (koncový) je důležitější, neboť v jeho oblasti se realisuje kadence a antikadence. Někdy se stává, že kólon má jen jeden přízvuk, t. j. že první přízvuk chybí. Bývá tomu tak ve dvou případech. Za prvé tehdy, obsahuje-li kólon jen jednu přízvukovou jednotku. Na př. *Půjdeš?* — Druhý případ těsně souvisí s tím, co bychom mohli nazvat aktuálním členěním kóla, t. j. s umístěním výpovědního jádra. Toto jádro je právě nositelem hlavního přízvuku kóla a při slovosledu objektivním stojí na jeho konci. Jestliže však postavíme jádro na počátek kóla, vznikne kólon o jednom přízvuku (na počátku) a kadence (antikadence) zabere celý takt. Na př. *Už jsi to n a š e l?* (obj.) — *N a š e l už jsi to?* (subj.). Poněvadž kóla s pořádkem subjektivním mívají přízvuk hodně daleko od konce, mívají takovéto otázky zjišťovací obyčejně stoupavě klesavou variantu antikadence vybízecí (avšak není nemožná ani varianta stoupavá). Některé otázky (kóla) bývají však ještě složitější. Právě uvedený příklad k nim nepatří; a to proto, že obsahuje jen jeden výraz, který je schopen stát se jádrem (*našel*). Avšak ve větě vypovídací *Václav tam šel* mohou být (potenciálně) jádrem výrazy dva: *Václav* nebo *šel*. (1) Jádrem je *šel*: a) *Václav tam š e l* (obj.); b) *Š e l tam Václav* (subj.); (2) jádrem je *Václav:* a) *Šel tam V á c l a v* (obj.); b) *V á c l a v tam šel* (subj.). Tak nám vznikne čtveřice vět, z nichž jedna dvojice se liší jen pořádkem slov, druhá jen zvukovou podobou (umístěním přízvuku a kadence). Co do významu, tvoří věty (1 a, b) a (2 a, b) dvě samostatné skupiny, neboť ukazují vždy k jiné kontextové souvislosti. K těmto čtyřem větám vypovídacím se přirozeně druží i čtveřice otázek zjišťovacích. (1) a) *Václav tam š e l? b) Š e l tam Václav?*[5]) (2) a) *Šel tam V á c l a v?* b) *V á c l a v tam šel?* O intonační podobě platí obdobně, co bylo řečeno shora. Je samozřejmé, že všechny otázky nejsou tak jednoduše a názorně stavěny jako náš příklad, ale platí o nich v podstatě totéž. Uvedu ještě alespoň dva příklady. (1) a) *Už jsi tu knihu n a š e l?* b) *N a š e l už jsi tu knihu?* nebo: *Už jsi n a š e l tu knihu?* (2) a) *Našel už jsi tu k n i h u?* Případ b) se zde vzhledem k slovní a gramatické podobě musí realisovat poněkud jinak: *Tu knihu | už jsi našel?* t. j. otázka se roz-

---

[5]) Zdá se, že tento typ bývá někdy pociťován jako neutrální (bezpříznakový).

dělí na dvě kóla; první kólon je zakončeno antikadencí zdůrazňovací (přízvučná slabika vysoko, koncová klesá do střední polohy), druhé kólon má přirozeně antikadenci tázací. Druhý příklad tvoří otázka typu *Viděl jsi ho?* Má pořádek subjektivní; avšak nelze ji obměnit na podobu s pořádkem objektivním; zřejmě proto, že není možno z obou stálých příklonek utvořit předklonky; byla by možná jen obdoba: *Jeho jsi viděl?* t. j. tvar příklonný nahradíme nepříklonným. (Příklonnost tvaru *ho* tu brání také utvoření druhé skupiny s jádrem *ho*; v jazyce lidovém však slýcháme i podobu *Viděl jsi ho?* s přízvukem na příklonce.) Z našeho rozboru plyne konečně ještě jedno poučení; že se totiž aktuální členění realisuje pořádkem slov a intonačním průběhem kóla.[6])

B. Otázky doplňovací.

Tyto otázky jsou uváděny tázacím zájmenem nebo příslovcem, které stojí vždy na prvním místě. Mathesius[7]) se domnívá, že bývá vždy jádrem výpovědi, takže by pak tyto otázky měly jen pořádek subjektivní. S tímto výkladem však nelze plně souhlasit; mám pro to dva důvody. Kdyby měl Mathesius pravdu, musil by být v těchto otázkách přízvukový a intonační vrchol vždy na tázacím slově. Ve skutečnosti tomu však jistě tak není. Otázku slovní podoby *Kdy tam půjdete?* mohu klidně vyslovit i s vrcholem na *půjdete,* ba možno říci, že tato podoba je běžnější (neutrálnější, bezpříznaková), kdežto tvar s vrcholem na počátku je důrazový. Zdá se tedy, že jádrem výpovědi tu nebývá vždy tázací slovo. Přihlédneme-li pak k důvodům, které Mathesius uvádí pro své pojetí, shledáme, že neobstojí. Je sice pravda, že „ve větné odpovědi na takovou otázku odpovídá jádro výpovědi právě tázacímu zájmenu nebo tázacímu příslovci, kterým se počíná otázka", avšak tím není nijak dokázáno, že toto tázací slovo je také výpovědním jádrem otázky. Na otázku *Kdy tam půjdete?* zní odpověď: *Půjdeme tam v pondělí;* zde je docela přirozené, že základem odpovědi (*půjdeme*) se stává jádro předcházející otázky (*půjdete*). Ovšem na druhé straně, pohlížíme-li na tutéž otázku s hlediska předcházejícího kontextu, je tázací slovo skutečně jádrem: *A. Chystáme se jeti do Prahy. B. Kdy (tam pojedete)?* Tázací příslovce *kdy* poukazuje na novou, dosud nevyjádřenou skutečnost, kdežto sloveso se opakuje z předešlého (může chybět). Je tu tedy možné dvojí hodnocení, a skutečně také k němu dochází. Tendenci chápat jako výpovědní jádro slovo jiné než tázací podporují jistě i případy typu: *A. Zítra pojedu do Prahy. B. Kdy pojedete do Brna?*, kde je centrem výpovědního jádra výraz *do Brna,* kdežto

[6]) Úmyslně zde neříkám *přízvukem,* neboť úsekový přízvuk a kadence tvoří jednotu a není důvodu k tvrzení, že je přízvuk jev základní a intonace jen jeho doprovodem.

[7]) V. Mathesius, *Řeč a sloh* (Čtení o jazyce a poesii I, str. 63).

tázací příslovce je zatlačeno na periferii jádra, poněvadž částečně vyplývá ze souvislosti (*zítra*) a *do Brna* je posilováno protikladem k výrazu *do Prahy.* — Poněvadž pak se tázací slovo opakuje vždy stereotypně na počátku každé otázky doplňovací, je tento subjektivní pořádek tak zeschematisován a zmechanisován, že se už vlastně ani nepociťuje; proto může nad touto vrstvou základní docházet jaksi druhotně k hodnocení novému, jak to ukazuje hudební podoba. Jestliže se pak toto druhotné hodnocení někdy shoduje s hodnocením prvotním, vzniká vyjádření důrazné. Ukazuje to i odpověď: Na důraznou otázku *K d y tam půjdeš?* odpovím *Z í t r a (tam půjdu)* (spíše než *Půjdu tam z í t r a*), t. j. důrazně subjektivnímu pořadu otázky odpovídá i subjektivní pořad odpovědi (resp. vynechání všech vedlejších určení). Můžeme tedy říci, že otázku určité slovní podoby (a pořádku slov) můžeme hudebními prostředky různě modifikovat podle toho, z jaké souvislosti vycházíme a jakou odpověď si přejeme.[7]) Otázka *Co budete dělat v Kralupech?* má na př. tyto tři varianty: *Co budete dělat v K r a l u p e c h?, Co budete d ě l a t v Kralupech? C o budete dělat v Kralupech?*

U otázek doplňovacích se uplatňuje třetí podoba vybízecí antikadence, klesavá. Její hlavní rysy jsou: stoupnutí na slabice s hlavním úsekovým přízvukem, odtud pak klesání až do konce; poslední slabika však klesá asi jen na střední hlasovou výšku či přesněji: je hlubší než poslední slabika vybízecí kadence stoupavě klesavé, avšak neklesá nikdy konklusivně. Je tedy v protikladu především ke kadenci zdůrazňovací, od níž se liší právě tím, že neklesá konklusivně (srov. *Kdy tam p ů j d e t e?* — *Ptal se mne, kdy tam p ů j d e t e* — [pokud ovšem nepoužijeme kadence normální]). Dále je v protikladu ke zdůrazňovací antikadenci, které se velmi podobá, avšak liší se od ní tím, že slabika před přízvukem neklesá (což je, jak už jsme řekli, obecným znakem protikladu mezi antikadencemi tázacími a pokračovacími). (Srov. *Kdo ho n e z n á?* — *Kdo ho n e z n á, ten by tomu neuvěřil.* [Opět ovšem jen potud, pokud v druhé větě neužijeme normální antikadence pokračovací, stoupavé.])

Tím jsme vlastně se svým výkladem o soustavě otázkových intonací u konce. Poznali jsme, že tato soustava tvoří úsek celkového systému intonačních protikladů, které můžeme právem nazvat fonologickými. Dalším úkolem by bylo zjistit, jak se na pozadí tohoto schematu uplatňují v otázkách ostatní jazykové funkce, nářeční rozdíly a pod. Uvedu jen několik příkladů, abych tak alespoň náznakem ukázal, jak naše pojetí přispívá k jednoduché interpretaci zdánlivě složitých jevů.

Někdy se na př. objeví antikadence otázek zjišťovacích u otázky doplňovací. Ku příkladu *Kdo se ptá?* se stoupavou intonací. Takto prone-

[7]) Hudební prostředky je zde možno uvolnit pro druhotné hodnocení také proto, že tázací slovo můžeme pokládat za jádro výpovědi i bez intonačního zdůraznění pro jeho lexikální význam a vzhledem k souvislosti.

sená otázka vyžaduje vlastně jen odpověď *„ano — ne“*, tedy vyjadřuje asi tento smysl: *Ty chceš vědět, kdo se ptá?* (t. j. otázkovost se vztahuje na celou větu). Z tohoto smyslu je pak možno snadno pochopit i význam údivu, který někdy tento způsob intonace mívá. S antikadencí otázek doplňovacích se naopak shledáváme někdy u otázek zjišťovacích s pořádkem subjektivním. Zdá se, že jde o jev nářeční (na př. některé středočeské oblasti). Tak na př. otázka *Dáš mi to psaní?* byla intonována tak, že od slabiky *Dáš* intonace klesala, poslední slabika se středním klesnutím. Poněvadž se však toto kólon neliší od kóla s antikadencí zdůrazňovací[8]) (jež vedle platnosti pokračovací mívá někdy význam citově zabarveného zvolání), nepochopí často „cizinec“, že jde vůbec o otázku. (Zdá se však, že i příslušníci zmíněného nářečí tu pociťují potřebu jasnějšího rozlišení, neboť často vkládají na konec otázky partikuli *ju?*)

A konečně nesmíme zapomínat, že intonační systém otázek, založený na poměrně velmi jednoduchých fonologických protikladech, nechává volné pole pro uplatnění těch hudebních prvků, jež mají obecně platnost expresivní a pod. (celková hlasová poloha, velikost intervalů, síla přízvuku, tempo a jeho změny, zabarvení hlasu atd.). Jinými slovy, danou otázku můžeme pronést ve velkém počtu nejrůznějších variant, aniž tím porušíme základní fonologickou strukturu otázky.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Národní knihovna. Koncem minulého roku a v prvních měsících r. 1949 vyšly první svazky *Národní knihovny*, vydávané z podnětu ministerstva informací s tím cílem, aby do nejširších vrstev pronikly knihy našich nejlepších spisovatelů v pěkné úpravě vnější, s pečlivě připraveným textem a hlavně za peníz dnes každému dostupný. První čtyři svazky, jež dosud vyšly, Čelakovského *Ohlas písní ruských* a *Ohlas písní českých* (sv. 1.), *Babička* B. Němcové (sv. 2.), Erbenova *Kytice* (sv. 3.) a Nerudovy *Povídky malostranské* (sv. 4.), vyhovují plně všem požadavkům, kladeným dnes na českou knihu: jsou vkusně vypraveny, laciné (20 a 28 Kčs) a textově spolehlivé. Informují čtenáře v doslovech o autorovi a o významu vydávané knihy, v edičních poznámkách o dřívějších vydáních a o textových změnách a ve vysvětlivkách přibližují jazyk autora jazyku dnešnímu výkladem slov zastaralých, dialektických, cizích a pod. Vstup Národní knihovny do života byl šťastný. Zásluhu o to mají v první řadě ti, kteří knihy k vy-

[8]) Chybí zde totiž slabika před přízvukem, jejíž poloha by tu měla rozlišovací platnost.

dání připravili: K. Dvořák (sv. 1.), A. Grund (sv. 3.) a M. Novotný (sv. 2. a 4.), tedy vesměs editoři zkušení.

Úprava textu se ve všech svazcích Národní knihovny řídí edičními zásadami, které vypracovala III. třída České akademie věd a umění. Ty jsou zhruba tyto: Text je přepsán dnešním písmem a pravopisem; pravopisná úprava se však nedotýká a nesmí dotýkat zvukové stránky slova; jde tedy jen vlastně o grafické přizpůsobení dnešnímu pravopisu. Tak místo starého způsobu psaní *semnou, rádabych* píše se *se mnou, ráda bych* (I, 26); naopak píšeme dohromady příslovečné spřežky: *copak, vtom, kdepak, občas* (IV, 136 a 137), *navečer* (II, 65), místo *co pak, ob čas* a pod.; zájmeno *kdopak* (IV, 136) místo *kdo pak;* citoslovce *cincin* (III, 17) místo *cin cin* a pod. Normalisuje se psaní jedné souhlásky místo starších dvou, na př. *skleník* místo *sklenník* (IV, 145). Také *s* a *z* jako předložka a předpona se normalisuje: *zřídil* místo *sřídil* (IV, 147), *zkoumala* místo *skoumala* (II, 64); mění se rovněž uprostřed slova podle našich Pravidel: *přasky* je psáno *přazky* (IV, 140). Kvantita se většinou zachovává podle autora; jen tam, kde autor psal jen podle dobové normy, dnes zastaralé, ale sotva tak vyslovoval, se mění, na př. *vedlé* na *vedle* (IV, 100), často v infinitivech: *pomstit* na *pomstít* (II, 62); nechává se třeba *oblíčej* (II, 61) a pod. tam, kde jde o skutečně vyslovovanou kvantitu autorovu (lidovou) Cizí slova se většinou nenormalisují, kromě stránky čistě pravopisné, na př. psaní y, i a zdvojených souhlásek (nemusel tedy vydavatel Nerudy měniti psaní *parasol* na *parazol,* str. 140). Kvantita cizích slov se přizpůsobuje usu dnešnímu v případech, kdy se předpokládá, že autor jinak vyslovoval a jinak psal (*Sultán* místo *Sultan*). Interpunkce se v zásadě neupravuje, kromě jasných chyb. Těmito pravidly se všichni editoři pečlivě řídili, takže nenajdeme hrubší nedůslednosti nebo porušení zásad.

Ediční zásady nelze stanovit předem a žádat, aby se jich vydavatelé přidržovali mechanicky; mnoho problémů se objeví až v praxi. Tak ediční zásady, otištěné ve Věstníku České akademie (roč. LVI, 1947) neuvádějí výslovně mezi příklady psaní slov *po prvé, po druhé* a *po každé.* Avšak všichni editoři píší ve shodě s posledními Pravidly tato příslovce zvlášť. Dokonce i tam, kde Pravidla rozlišují *podruhé* a *po druhé,* vydavatel Babičky a Povídek malostranských upravuje na *po druhé*: „Tu máte a hrejte si, a *podruhé* se nestyďte", jak psala Němcová (I. vyd. str. 73), je jistě přirozenější a odpovídá dnešnímu usu víc než psaní odděleně (II, 55; a několikrát jinde). Nedoporučoval bych měnit pravopis ani v Nerudově větě: „Když je ta neznámá náhoda tam sesadila, udržela je *poprvé* na místě as mužná jich pýcha. *Podruhé* se sesedli as ze vzdoru" (1885, str. 92), i když může v těchto adverbiích cítit jasně číslovky. A není jistě zcela správné, přepisuje-li se Nerudovo *pokaždé* ve větě: „Tu pak měli pokaždé stejný rozhovor" (1885, 100)

jako *po každé*. *Pokaždé* znamená *vždy*, tak jako *podruhé* znamená *jindy*. Podobně Jirásek píše zásadně *poprvé, podruhé* a *pokaždé* dohromady podle tehdejšího usu; bude také upravován přepis na psaní zvlášť, když i v dnešním povědomí převládá při těchto slovech cítění adverbiální? Podobný případ je i s psaním příslovce *při tom*. Pravidla i zde rozlišují *přitom* (zároveň) a *při tom* (předložka se zájmenem); domnívám se, že by se nemělo psát dohromady třeba ve větě: „Naměřil dva žejdlíky, přidal skoro půl a vsypal to do papírového sáčku. Bylo mu, jako by něco *při tom* mluvit měl" (IV, 150). I zde bych doporučoval držeti se původního způsobu autorova, zvlášť když se třeba ponechává autorovo psaní *zaživa* dohromady, přesto že v intencích Pravidel by se mělo psát zvlášť (slovo samo v Pravidlech uvedeno není, ale předpokládáme, že se má psáti podobně jako *na živu*).

Zdálo by se, že u knih již tolikrát vydaných, jako třeba Babička, nebude již edičních problémů a že text je již téměř neproměnný. Ale přece tomu tak není.

K edičnímu problému Babičky se vrátíme v příštím čísle, kde na základě několika vydání přineseme poznámky ke kritice textu Babičky. Dnes řekneme jen, že vydání v NK odstranilo mnoho z libovolných zásahů vydavatelů dřívějších a že patří k několika málo vydáním, jejichž text je — až na drobnosti — spolehlivý.

Dále velká cena vydání Babičky v NK je ve vysvětlivkách, sebraných a podaných s filologickou přesností a jasností a tvořících tak příspěvek k otázce jazyka B. Němcové.

Ve vydání Nerudy se najdou nepatrné odchylky, ale ty neubírají na spolehlivosti textu. Filologicky přesné je Grundovo vydání Erbenovy Kytice, rozšířené o několik písní, i Dvořákovo vydání Ohlasů. U Dvořáka postrádáme několik slov, která nejsou dnešnímu čtenáři jasná a která mohla být uvedena ještě ve vysvětlivkách (*promezi, stojeci, zámutek, drahé kamky, znutiti* a pod.).

Přejeme Národní knihovně, aby měla editory co nejpečlivější, neboť jenom tak dojde pravého poslání mezi lidem.

R. Havel

P o c t a F r. T r á v n í č k o v i a F. W o l l m a n o v i. Ročenka semináře pro slovanskou filologii při filosofické fakultě Masarykovy university v Brně. Svazek první. Uspořádali Ant. Grund, Ad. Kellner, Jos. Kurz. Vydal seminář pro slovanskou filologii nákladem Komenia v Brně 1948. Str. 547, cena neudána.

Rozžatá pochodeň, rukou Ed. Miléna vsazená do levého spodního rohu jasně červené obálky výše jmenovaného sborníku, výstižně a po zásluze symbolisuje evokací známých veršů z Tyrolských elegií nejen svěřený, ale i poctivě splněný a dosud svědomitě plněný úkol obou příjemců sborníku, profesorů brněnské filosofické fakulty, jejichž še-

desáté narozeniny touto knihou uctívají jejich bývalí i nynější fakultní kolegové a žáci. Z úmyslně a vědomě takto omezeného okruhu přispěvatelů i z vědeckého zaměření obou učenců vyplývá obsah a ráz posuzované knihy, jež se tak vlastně stává — alespoň v článcích vědeckých žáků Trávníčkových a Wollmanových — přehlídkou jejich řad a svědectvím o stejně vynikajících schopnostech učitelských jako o kvalifikaci vědecké filologa-bohemisty a literárního vědce-slovanského komparatisty.

Poučný přehled dosavadní činnosti a nejpodstatnějšími rysy načrtnutý obraz osobnosti obou vědců, jejich životního růstu a vědeckého díla podali v úvodních statích A. Kellner (o F. Trávníčkovi) a A. Grund (o F. Wollmanovi). V závěru pak uvítá každý čtenář podrobný seznam publikovaných prací obou poctívaných šedesátníků, který — protože při padesátých narozeninách týchž jubilantů v r. 1938 vydal Pražský linguistický kroužek seznam jejich prací do 1. 6. 1938, — týká se jen posledního desetiletí a opravuje a doplňuje podle potřeby seznam předešlý. Uvědomíme-li si však, že do tohoto období spadá Trávníčkovo „pracovní nasazení" do redakce Lidových novin, v nichž za války vybudoval oblíbenou a svým způsobem odbojnou rubriku „Jazykové zákampí", uznáme, že sestavovatel bibliografie tu přes toto časové omezení neměl práci lehkou.

Pokud jde nyní o jednotlivé příspěvky sborníku, omlouváme se autorům statí literárněvědných a literárněhistorických i jiných, že se zde o nich nezmiňujeme, doufajíce, že neujdou zasloužené pozornosti v časopisech příslušného oboru. Soustřeďujeme se jen na příspěvky jazykovědné; není však ani tu možné, abychom jednotlivě zachytili všechny příspěvky s přesným citováním jejich názvů, neboť při jejich počtu (21 — literárních je 18) bychom neuspěli dále než k opsání obsahu sborníku. Pokusíme se proto jen o souhrnnou zprávu o charakteristických rysech především přehlídky výsledků učitelské činnosti Trávníčkovy v statích jeho žáků. Poznáme z ní snadno, že se s oblibou obracejí ke dvěma předním zájmům učitelovým, totiž ke studiu problematiky vidů a k dialektologii.

J. Bělič zjišťuje současný stav rozdělení koncovek 3. os. mn. v moravské slovenštině a ukazuje na stavu zakončení u skupin *umí-, trpí-, prosí-,* že jen v části nářečí kopaničářského nedošlo k vytvoření jednotné skupiny těchto sloves tak jako ve vlastních nářečích slovenských a ve spisovné slovenštině, protože tam *ie* úžením nesplynulo s *í,* že však v ostatní moravské slovenštině oba typy splynuly tak jako v nářečích západních a že vůbec ve vývoji tvarů 3. os. mn. patří moravská slovenština největšími úseky do sféry hanácké. Ze dvou studií vidových Dokulilova srovnává a vykládá české a ruské užívání nedokonavých a dokonavých sloves v imperativu a dochází k závěru, že ruština

užívá v rozkazovacím způsobu formy nedokonavé ve větší míře než čeština. Při korektuře uniklo pozornosti autorově i redakční nemilé nedopatření v určování příznakovosti a bezpříznakovosti členů vidové korelace dokonavých a nedokonavých sloves na začátku článku: na str. 71, ř. 9 a 75, ř. 11 má býti „příznakového členu“ místo „bezpříznakového“ (srov. str. 74, 75 a 79); dále na str. 81 v tvrzení *poměrně často odpovídá nedokonavému slovesu v jazyce originálu v českém překladu sloveso nedokonavé* má být *sloveso dokonavé.* F. K o p e č n ý přehlíží tvaroslovné prostředky vidové v nynější češtině, a to jak perfektivisační [zdokonavující] (předpony a přípona *-nouti*), tak imperfektivisační [znedokonavující] (neproduktivní *-ati,* produktivní *-uje, -ává*), a zjišťuje, že je po stránce formální dokonalejší soustava tvarových prostředků imperfektivisačních, protože existence bezpříznakového členu protikladu, t. j. imperfektiva, je prvotnější.[1])

Ne sice příspěvkem přímo o nářečí, ale thematem o zhodnocení jeho místa a funkce i jeho poměru k spisovnému jazyku v *Roku na vsi* odpovídá na dialektologický zájem učitelův A. J e d l i č k a. Podařilo se mu, myslím, prokázat, že se Mrštíkův jazyk vymyká z běžného typu jazyka realistické prózy, neboť nářečí není využito jen k charakteristice v přímých řečích, nýbrž zasahuje i do spisovného kontextu partií nedialogických, ba často pociťujeme prvky nářečního původu dokonce jako básnická synonyma. — Dialektologickým příspěvkem je vlastně nakonec — po záporném zodpovědění otázky, zda se vytvořil hovorový jazyk ostravský — též stať V. K ř í s t k a. Autor v ní konstatuje, že „dnešní hovorovou formou jazyka na Ostravsku je vlastní jazyk spisovný, poměrně dosti silně prostoupený jevy domácího lašského nářečí“ a tyto nářeční jevy jak v gramatické, tak v lexikální struktuře mluveného spisovného jazyka vypočítává a popisuje. Vidí dvě protichůdné tendence: maximální přiblížení spisovnému jazyku a vliv jazykového povědomí místního dialektu; ty skládají normu ostravské hovorové formy jazyka, lze v ní však již dnes najít náznaky další tendence, a to směřování k jednotě hovorového jazyka pro celý národ.

Přes to, že si nezvolil thema z okruhu dvou uvedených hlavních zájmů Trávníčkových, neodrodil se svému učiteli, spoluautorovi slovníku a autorovi několika pojednání o slohu, ani J. H r a b á k ve své stylisticko-sémanticky zaměřené studii o adjektivu a adverbiu ve dvou staročeských textech, Roudnickém Umučení a Legendě o sv. Kateřině. Vyplývá z ní zvláště v jazyce Umučení snaha po automatisaci epitheta a ještě více adverbia, kdežto v Legendě o sv. Kateřině větší potřeba barvitých

---

[1]) Upozorňujeme při této příležitosti na další dva články Fr. Kopečného o otázkách vidových, otištěné v časopise S l o v o a s l o v e s n o s t: *Dva příspěvky k vidu a času v češtině* (10, 1947-48, str. 151n.) a *K neaktuálnímu významu dokonavých sloves v češtině* (11, 1948-49, str. 64n.).

epithet je odůvodněna popisností četných partií. Umučení stírá hranice mezi specifikujícím adjektivem a epithetem, v Legendě je mezi nimi stálé napětí. — O. Králík dokonce desertoval ze svého užšího oboru a odvděčil se za sebe i za nás za všechny autorovi nejnovější mluvnice spisovné češtiny článkem o autorech její mluvnice první a nejstarší a o Blahoslavově poměru k nim, v němž vidí odraz poměru mezi evropskými humanisty Erasmem a Bezou s jedné, Erasmem a Valdou s druhé strany. V „náměšťském podniku" Philomatesově, Optátově a Gzelově vidí „jeden z nejdůslednějších a nejčistších projevů humanismu na naší půdě". Jejich duchovní universalismus jim umožnil vytvořit obecná pravidla, kdežto Blahoslav je spíše umělec jazykový, který má odpor proti základní tendenci Philomatesově spoutat jazyk přísnými pravidly.

Tím jsou vyčerpána bohemistická themata článků sborníku napsaných od přímých žáků prof. Trávníčka. Studiemi z oboru staroslověnštiny přispěli z nich dále K. Horálek (*K otázce stsl. infinitivu*) a A. Mátl (*Stsl. porǫtiti sę a vъrǫštati sę*), historie národních jmen Jihoslovanů ve staročeské literatuře zaujala F. Váňa u v záslužné práci přinášející bohatý soubor rozličných vlastních jmen zeměpisných s jejich přesným určením a výkladem, takže jeho zjištění s prospěchem užijí vedle jazykozpytců i historikové a zeměpisci.

Je však nutno ještě věnovat pozornost příspěvkům, jimiž se v *Poctě* zúčastnili nynější i bývalí fakultní kolegové Trávníčkovi, a to ve shodě se zaměřením tohoto časopisu především zase bohemistickým. Nově a originálně podíval se na tvoření některých sloves V. Machek. V článku *Některé slovesné přípony všední češtiny* ukazuje, že v jazyce nižších funkcí nacházíme často i u sloves rázu afektivního zvláštní slovotvorné přípony, spojované obvykle jen s první slabikou obměňovaného slova, na př. *má-chati, tla-chati, štra-chati, dla-chnit*. Vedle přípon *ch*-ových jsou i přípony s *h-*, jako *-hlat, -hrat, -hlit, -hnit,* na př. ve *sku-hrat* od *skučeti, sčihlit se* od *ščířiti se, ščuhlit se* ze *ščúřit sa*. Ze sloves na *-hnit* má na př. *lohnit* východisko v *lokati, skřé-hnit sa* ve *skřečeti, ce-niti se* v prastarém *cěriti* (jemuž odpovídá pozdější *ščeriti,* čes. *štířiti,* mor. *ščířit se*). *Klo-hnit* takto souvisí s *kloktati, korej-hniti* s *rýti* rozšířeným o předponu *ko-, krohnit* s *kruňkati* (obměněným z *kuňkati*), *tě-hniti* jednak s *těpať* (spis. *tepati*), jednak se slovenským *teperiť*.

Výkladem několika místních a pomístních jmen z rodného kraje jubilantova účastní se ve sborníku F. Svěrák. Zvláště jej zaujalo jméno obce *Lhota Rapotina,* v jehož druhém slově se zachovalo starší odvozování přídavných jmen přivlastňovacích od mužských jmen na *-a. Rapota* pak znamenalo člověka poďobaného od neštovic. Základem je tu substantivum *rap,* t. j. důlek od neštovic; příponou *-ota,* stejnou jako

v *Mladota, Milota* a j., tvořila se jména osob podle vlastností, hlavně ze jmen přídavných.

J. Vachek studuje rozdíl mezi jazykem psaným a tištěným, na nějž se dosud[2]) díval jako na pouhou variantu jazyka psaného. Tyto rozdíly se mu dnes jeví hlubší než jen v technických prostředcích. Jazyk tištěný je proti jazyku psanému i mluvenému o funkční rys výrazu chudší, zato však vyhovuje větší měrou požadavku přehledné obsáhnutelnosti a svou odosobněností i větší zobjektivisovaností dosahuje více rozumové pojmovosti. Představuje tedy umocněnou variantu jazyka psaného, sledující typisaci za účelem zvýšené srozumitelnosti.

Přehledem úkolů moravské a slezské dialektologie od A. Gregora se bude Naše řeč podrobněji zabývat v příštím dvojčísle, přestáváme tedy zde na jeho pouhé registraci a uzavíráme řadu bohemistických příspěvků poznámkami K. Janáčka k staročeským evangeliářům, jimiž se chce účastnit řešení úkolu, jak definitivně zařadit staročeské evangeliáře a jak odpovědět na otázku, zda všecky vyplynuly z jediného překladu latinského.

Slavistickými statěmi přispěli B. Havránek a J. Kurz. V první se staropolského *szto* proti Vasmerovi, který v něm vidí pozdní polský novotvar, ujímá Havránek, a podepřev starší výklad svůj (v *Generech verbi*), Łośův a Oesterreicherův trojí řadou faktů, které Vasmer přehlédl, ukazuje na nutnost zvážiti tu skutečnost, že se *szto* objevuje v neosobním passivu, tedy ve velmi starém jevu, typu to jednočlenné nominální věty. — V druhém otiskuje Kurz svůj návrh na pokračování v přípravných pracích o staroslověnském slovníku a v poznámkách k němu přehlíží práci již vykonanou.

Ze dvou slovenských statí jedna, Stanislavova, dokazuje, že chronologii změny *g* v *h* musíme posunout až do 2. čtvrtiny 12. stol. v češtině i ve slovenštině. V druhé E. Pauliny studuje slovesný čas v slovenštině, využívaje plodného principu studia struktury jazyka uvědomováním jazykových jevů na základě protikladových vztahů. Čas se v slovenštině projevuje čtyřmi formami, které získávají svůj obsah podle přítomnosti nebo nepřítomnosti protikladových vlastností času skutečného a neskutečného, faktického a nefaktického (potenciálního).

Na podstatné rozdíly mezi logickým a psychologickým postojem ve stavbě vět ukazuje M. Rostohar. Nechceme-li, aby se řeč stala pouhou hříčkou logické formalistiky, je třeba, aby se logický řád gramatiky opíral o přirozený řád myšlení.

---

[2]) Srov. jeho stať *Psaný jazyk a pravopis* ve sborníku Čtení o jazyce a poesii (1942), článek v Časopise pro moderní filologii 28, 1942, str. 403 n. a anglicky psaný příspěvek o stejném thematě, rozdílu jazyka psaného a tištěného, ve sborníku věnovaném J. M. Kořínkovi (Recueil linguistique de Bratislava I, 1948, str. 67 n.).

Registrujíce ještě práci R. Konečného o universálním jazyce vědy, fysikalismu, jejž si v podobě logistiky vytváří moderní logika, uzavíráme svou probírku *Pocty* zjištěním, že odvážný pokus omezit okruh přispěvatelů sborníku na okruh brněnský a dát v něm slovo především žákům jubilantů neznamenal nijak snížení jeho hodnoty a úrovně, naopak prokázal jejich vynikající školení, a končíme přáním, aby z rukou obou vědců vyšla ještě nejen nová významná jejich díla vlastní, ale i další řada tak solidně připravených badatelů, jakými se jejich žáci projevili v tomto sborníku. *M. Helcl*

Konversační příručky češtiny pro cizince.

Josef Milde - Marcel - Girard - Ota Tichý: Le tchèque sans le savoir. Guide pratique de la langue tchèque. Polyglotta sv. 3. Kvasnička a Hampl, Praha 1948, 88 str., 42 Kčs.

Vladimír Vymětal: Russkij učitsja po-češski. Orbis, Praha 1948, 192 str., 85 Kčs.

První knížka je moderně uspořádaná konversační příručka pro cizince hovořící francouzsky. Úvod obsahuje poučení o Československu, o Praze a o našich lázeňských střediscích. Vlastní konversační český text je opatřen francouzským překladem a výslovností každé české věty; jeho doplňkem je stručný slovníček francouzsko-český a stručná kapitola o výslovnosti češtiny s několika mluvnickými poznámkami. Obdobně uspořádány jsou i ostatní cizojazyčné příručky Polyglotty (pro Rusy, Poláky, Jihoslovany, Angličany, Španěly, Němce). Český text ve všech těchto příručkách je stejný. Proto mu měla být věnována co největší péče, a to tím spíše, že jde o publikaci určenou pro cizince a vydávanou ve značném nákladu (3—5 tisíc exemplářů). Je opravdu škoda, že jeho autor si dostatečně neuvědomil, že v konversační příručce je nutno užívat jazyka, který se co nejvíce blíží běžnému, hovorovému vyjadřování. Chceme-li, aby se cizinec s námi dorozuměl o nejběžnějších věcech, musíme ho seznámit s výrazy a prostými větami, které jsou obvyklé v rozhovoru. Východiskem nám musí být spisovná čeština mluvená, prostá všech výrazů a obratů rázu knižního. Příručka *Le tchèque sans le savoir* má na některých místech tendenci spíše opačnou; uvádím příklady, jimiž nejsou ovšem všechny nedostatky vyčerpány.

Setkáváme se v ní na př. s těmito konversačně nevhodnými výrazy: *šíje* místo *krk* (Chtěla bych si dát vyholit vlasy na šíji, str. 54), *koupadlo* místo *koupaliště* (str. 59), *jaternice* místo *jitrnice* (str. 43), *elektrická dráha* místo *tramvaj* nebo *elektrika* (Jezdí elektrická dráha po celou noc? str. 33; též na str. 34), *elektrická svítilna* místo *baterka* (Prosím... malou žárovku do elektrické svítilny, str. 45), *vstupte!* místo běžnějšího *dále!* (str. 20), *vanouti* místo *foukati* (Vane studený

severák, str. 23), *sečkejte* místo *počkejte* (Sečkejte, prosím, až bude vaše číslo u pokladny vyvoláno, str. 51), *neb* místo *nebo* (Buď taxíkem, neb autokarem, str. 28), *či* místo *nebo* (Přejete si hedvábné či obyčejné, str. 47). Na mnoha místech (na př. na str. 30, 36, 53, 58, 60) je užito adverbia *již*, ač mnohem vhodnější pro konversaci by bylo *už*. Na stránce 46 mluví se omylem o nových *podešvích* místo o nových *podrážkách*. Některá slova se vyskytují v tvarech pro živou řeč nevhodných, na př. *jej* místo běžného *ho* pro 4. pád mužského rodu zájmena *on* (str. 30, 35 a j.).

Strojeně působí v živé řeči sdělovací tyto věty: *Lze v letadle dostat něco k jídlu?* (29, lépe: *Podává se v letadle něco k jídlu?*), *cítím se ospalý* (59, m. *jsem ospalý*), *každé neděle odpoledne bývají zajímavé zápasy* (60, lépe: *každou neděli . . .*). Autorova záliba v adverbiu *velice* dává některým větám knižní ráz (na př. na str. 20 a 21). Na str. 37 zmateně působí věta: *Chtěl bych tu bydlit, i se stravou, na pensi.*

Pravopis je celkem ve shodě s normou. Chybně se píše *trolleybus, trolleybusový* (34) m. *trolejbus, trolejbusový, drštková polévka* (38) m. *dršťková, ku přepážce* (51) m. *k přepážce*. Místo *nepříliš* ve větě „Doporučte mi dobrý hotel, ale *nepříliš* drahý" (34) má být *ne příliš*.

Uspořádání látky v konversační příručce *Le tchèque sans le savoir* je praktické a thematicky vhodné. Při zpracování látky pro konversační účel je však nutno dbát toho, aby každá věta byla v souhlase s běžným konversačním vyjadřováním, které musíme odposlouchat a odpozorovat ze skutečného života. Nedá se vyčíst z knih ani sestavit ze slovníků.

Obvyklá konversační themata obsažné praktické Vymětalovy cvičebnice češtiny jsou zpracována věcně správně a přihlíží se v nich k rozmanitosti dnešního života městského i venkovského. Autor neulpívá jenom na nejzákladnějších věcech z denního života (jídlo, oblékání, bydlení, nákupy, peněžní záležitosti, počasí, lidské tělo, nemoci, styk s poštou a psaní dopisů, cestování atd.), rozbíhá se s chutí i k rozpravám a informacím kulturním a politickým. Pročítáme-li jednotlivé stránky, zjišťujeme, že pečlivě snesená látka byla dobře roztříděna a podána ve vhodném střídání, aby žáky neunavovala. Přitom se autor snažil přiblížit se co nejvíce skutečnosti, t. j. dnešnímu způsobu našeho života. Věcně se mu to podařilo. Jazykově se však ani on nevyvaroval obvyklých — bohužel — chyb našich konversačních příruček, jak na to poukazujeme výše v posudku o svazku *Polyglotty*.

Jde hlavně o výrazy konversačně nevhodné, o strojený a knižní ráz rozhovorů. Výběr slov je nutno zaměřit vždy tak, aby odpovídal zvláštní povaze jazyka mluveného. To znamená v cvičebnici pro cizince uvádět především slova nejběžnější, vybrat ze synonym taková, kterých se užívá v hovoru. Tak na př. adjektivum *hezký* ani adverbium *hezky*

autor neuvádí (v hovoru o počasí), ač je to slovo typicky hovorové. V oddíle o filmu není vůbec uveden název *bio* nebo *biograf,* ač se ho vedle *kino* užívá zcela běžně. Mluví-li autor o *holohlavém člověku* (str. 133), neměl by zapomenout na výraz *plešatý,* který je hovorový. V kapitole o lidském těle, která jinak je pěkně zpracována hlavně proto, že obsahuje dobře vybraná úsloví, mluví se na str. 133 o *brunátném* člověku a o *ladných* pohybech, ač obě slova — *ladný* i *brunátný* — hodí se jen do jazyka básnického nebo vyššího slohu. Místo *poněkud* (str. 132) by lépe v konversaci znělo *trochu,* místo *nelze* (str. 17), *není možná* atd. Rušivě působí infinitivy na *-ti* (na př. dotknouti, str. 17, proměniti, str. 42, pracovati, str. 46, vyzkoušeti, str. 126, vysílati, str. 111). Místo adverbia *již* (str. 111, 132, 133 a j.) by mělo být *už,* místo zájmenného tvaru *jej* (str. 79, 127 a j.) hovorové *ho.* Stejně neorganická je spojka *nýbrž* (str. 132). Příliš často a zbytečně si autor vypomáhá slovesem *báti se* (na př. *bojím se, že zítra bude pršet,* str. 87, *bojím se však, že je to příliš těžké jídlo,* str. 54).

Strojeným, nehovorovým slohem jsou tu a tam stylisovány některé věty v rozhovoru o běžných věcech, na př.: *Děkuji vám, bojím se však, že je to příliš těžké jídlo, které mi lékař zakázal* (str. 54), *Uviděl bych některé národní kroje také v Praze?* (str. 81), *Na zítřek ještě nemáme pěknou vyhlídku* (str. 87). Věta *matka pečuje o zdraví dítěte* patří do kategorie zbytečných školských vět, únavných a neživých.

Jak papírový ráz mají některé informační části o našich poměrech, ať již kulturních nebo politických, je vidět z těchto ukázek: *A za květnového povstání r. 1945 padla tu za oběť nacistickému barbarství v posledních hodinách jeho vlády kromě četných českých vlastenců také Staroměstská radnice* (str. 95). *Tamhle na skále těsně nad Vltavou jest Vyšehrad, původní sídlo českých knížat, opředený mythy o pramáti Prahy Libuši a jejích nástupcích. Nyní jest tam hřbitov slavných synů a dcer českého národa* (str. 97).

Ke konci cvičebnice je probírána přehledně mluvnice jazyka českého se zřetelem k ruštině. Je jistě praktické a cizinci vítané, že jsou tu podrobné, ale přitom přehledné tabulky pro skloňování a časování. U vzoru „mazati“ uvádí autor jen tvary *maži, maží,* nikoli *mažu, mažou,* ač právě tyto tvary jsou pro mluvený jazyk tak důležité. U vzoru „psáti“ je správně uveden tvar *píšu,* chybí však *píšou.*

Jinak po stránce pravopisné je autor velmi pečlivý. Od Pravidel se odchyluje na př. ve slově *dvéře* (str. 108) m. *dveře,* a několik chyb je v kladení čárek, na př.: *Je tomu letos patnáct let co umřel,* místo *... let, co umřel,* zato v datování *Praha, 28. června* místo *V Praze 28. června* je čárka zbytečná.

Věcně nesprávné je mluvit o *odlaďování* stanic a myslit přitom na velmi vzdálené stanice ([*přijimač*] *také velmi vzdálené stanice doko-*

nale odlaďuje — str. 112); ve skutečnosti je předností přijimače, odlaďuje-li velmi blízké stanice. Na str. 99 je mylně uvedeno, že trolejbusy jezdí jen od 6 do 22 hodin.

Celkem lze říci, že i Vymětalově cvičebnici by prospěl větší zřetel ke konversačnímu rázu mluveného jazyka spisovného, který by se projevil nejen ve výběru slov, ale i ve stavbě vět. *K. Sochor*

DROBNOSTI.

ZVYK, NÁVYK, ZVYKLOST. Často se setkáváme s dvěma nebo i více slovy, která se zdají mít zcela stejný význam a jejichž významové rozdíly si uvědomíme až při bližším pohledu. Nejsou to však vždy jen pouhé rozdíly věcného významu, často se taková slova liší prostředím nebo okolnostmi, za kterých se jich užívá nebo v nichž je některé z nich více nebo méně obvyklé. Takovými málo významově odlišnými slovy je na př. trojice *zvyk*, *návyk* a *zvyklost*.

Jejich hlavní významové znaky jsou stejné, ale přece nejsou jejich významy zcela totožné. Všimněme si nejprve slov *návyk* a *zvyklost* a srovnejme si jejich významy. Příruční slovník určuje slovo *návyk* tak, že znamená sklon, nabytý opakovanou činností nějakého druhu, který se stal součástí obvyklého způsobu života. Z příkladů u tohoto slova uvedených citujeme aspoň dva. *Bylo třeba, vyháněti z chlapce staré návyky* (František Pravda) a *šel z návyku nahrbeně* (Alois Jirásek). Pro srovnání s významy druhých dvou slov si uvědomme, že jsou tu zdůrazněny dva významové znaky: předně, že jde o sklon nabytý, přijatý, a za druhé, že se slovo obyčejně týká jednotlivce.

To jsou hlavní významové znaky, kterými se slovo *návyk* liší od slova *zvyklost*. Ve významu slova zvyklost není znak počátku, nemyslí se na to, že vlastnost, sklon, které vyjadřuje, byly získány (i když se to ovšem nepopírá). Kromě toho jde zpravidla o vlastnost nějakého celku, nějaké skupiny, kolektivu. V lístkovém materiále Ústavu pro jazyk český najdeme v převážné většině doklady, kde se slova zvyklost užívá o nějakém celku, kolektivu. Máme tu na př. citát z Jana Herbena *Od něho mladí hospodáři učili se starodávným moresům a zvyklostem* nebo z Antala Staška *Učinila jste krok, jenž se příčí všem obyčejům a zvyklostem.* Také v obchodní řeči se mluví o *obchodních zvyklostech* a pod.

Zbývá nám třetí slovo, *zvyk*. Probíráme-li se příklady, v nichž se ho užívá, vidíme, že má ze všech tří slov nejširší rozsah. Můžeme jím nahradit slovo *zvyklost* i slovo *návyk*, znamená i vlastnosti nebo sklony, které byly získány, i takové, u kterých se na to nemyslí, užívá se ho o takové vlastnosti nebo sklonu u jednotlivce i u kolektiva. Vedle vlastního jazykového povědomí nás o tom přesvědčí i několik příkladů. *Byl to starý zvyk v rodině* čteme u Ji-

ráska. Božena Němcová říká o babičce *Dávný zvyk poutal ji k malé chaloupce a k dobrým přátelům.* Slovem *návyk* by bylo možno nahradit výraz *zvyk* v příkladě z Františka Pravdy *Hrál, až se mu hra v karty stala zvykem.* Podobně říkáme *mít něco ve zvyku, dělat něco ze zvyku* a pod. Kolektivní zaměření významu má slovo *zvyk* ve větě Čapka-Choda *Říkala mu „on" podle zvyku mládeže z rodin její třídy.* *lj*

(Předneseno v Jazykovém koutku.)

KULTURNÍ RUBRIKY našich denních listů se mnohdy ještě nezbavily některých slohových zvláštností, jež by bylo možno charakterisovat jako chtěnost a umělkovanost výrazu, hraničící často s nesrozumitelností nebo směšností. Tak se na př. dočteme, že „představení bylo *nadané*", že „klavírní virtuos X. Y. je dobrým doprovazečem a *kulturním hráčem*", že má *„spárnou* ruku", výtvarný umělec sochu *sochá,* obě postavy byly *„trhlé a cudně lidské"* atp. Nepřekvapí nás potom ani, že vedle této „Hochsprache" stojí výrazy slangové, jako „exaltované výkřiky nebyly pro slečnu X. Y. *žádným medem"* nebo „režisérovi to *nevyšlo"* a j. Rovněž větná stavba mívá nevhodné zvláštnosti (přepěchované věty, dlouhá nepřehledná souvětí, zvláštnosti v členění a p.). Jako hodně názorný doklad ocitujeme zde úryvek z referátu o představení Vančurovy *Josefiny,* v němž jsou nahromaděny všechny uvedené typy: „Nejpřednějším prostředníkem Vančurova ideového záměru je i v Josefině poměrná kvalita řeči, rozrůzněnost dialogů, nikoli prostý děj. Společná režie Honzlova a Dvořákova, akčně celkem zdrženlivá, tudíž úzkostlivě střeží autorův typisující text a jazykový předpis v ústech herců. Nejústrojněji jí to vychází v případě služky svrchované T. Brzkové, která arci má taky nejurčitěji východočeský dialekt, inspirovaný Kubínovými povídkami, a v případě Plachtova muzikanta Malečka, který zas mluví opravdu pražsky. Leckdy však tato úpěnlivá věrnost textu až hraničí s pedanterií a zřejmě svírá zejména představitelku titulní úlohy J. Krulišovou, a to do té míry, že se její příkladně chytrý, srdečný a přirozený projev až někdy pokřiví do bezděčné a samoúčelné přepestřenosti, zrovna protichůdné ideovému významu a smyslu role, kterým je drsný, ale nezadatelný půvab."

Referát nebo kritika má být psán tak, aby byl — i při své jisté svéráznosti dané jeho úkolem — věcný, informativní a ovšem snadno srozumitelný. Nesmí prosté čtenáře odrazovat, nýbrž učit je vhodnému způsobu vyjadřování. Leckdo se snad pozastavuje nad tím, že prostí lidé, mají-li promluvit veřejně, vyjadřují se mnohdy strojeně, užívají výrazů v dané situaci nepřirozených, nevhodných. Bylo by jistě dobře, kdyby v kulturních rubrikách našich listů nalézali co nejvíce d o b r ý c h příkladů. *Dš*

MEVRO. O toto nové slovo byl obohacen náš slovník loni na jaře. Bylo to původně zkratkové označení Mezinárodní výstavy rozhlasu, ale brzy jím byl označován i nový druh rozhlasových pořadů, který návštěvníky výstavy

zaujal nejvíce. Tento nový způsob rozhlasové práce však pokračoval i po skončení výstavy, žije a rozvíjí se dále, a s ním i MEVRO, jež se stalo ze jména vlastního jménem obecným (píše se též jen *mevro* a skloňuje podle „město"). Dnes už má *mevro* vlastně dva významy; neznamená jen jistý typ rozhlasového programu a práce, nýbrž i zábavně poučný pořad mimo rozhlas, mající znaky původního Mevra: aktuálnost, improvisovanost, živou bezprostřednost a aktivní účast obecenstva. Bylo dokonce řečeno, že „mevro se stalo hnutím". Časté užívání tohoto nového slova přináší ovšem s sebou (v jazyce, jako je čeština) nezbytnost tvořit slova odvozená. Jde především o označení činnosti (sloveso), osoby tuto činnost provozující (podst. jméno) a o některé vztahy jiné (přídavné jméno, po př. příslovce). Pracovníci rozhlasového Mevra si mnohá tato slova už vytvořili. Uvedeme některá z nich: *mevrati, mevrání* (srov. též Mladá fronta ze 27. 2. t. r.), *mevrák, mevrouš, mevruška, mevrácký, mevrací*. Je zcela jasné, že jde vesměs o výrazy s l a n g o v é, tvořené většinou neústrojně a vzniklé v přátelském a domáckém ovzduší „mevrovníků" a jen tam náležející. Do jazyka spisovného tato slova nepatří. Naši přátelé v rozhlase by si to měli dobře uvědomit a snažit se nalézt pro ně spisovnou náhradu, pokud jich užívají veřejně. To, co je přirozené a běžné v družném hovoru zájmového kolektiva, může znít nevhodně nebo docela směšně v jazyce spisovném, který je určen pro všechny a má širší kulturní poslání.

Není úkolem naším tyto spisovné výrazy utvořit. Můžeme jen navrhnout některé možnosti: *mevrovati, mevrování* (srov. *lux-ovati, sokol-ovati*; podle V. tř. není zde možno tvořit), *mevrovník* nebo *mevrovec* (*mevrák* je totiž tvořen příponou, jež je dnes živá hlavně ve slangu a propůjčuje slovu nenáležitou, vulgární domovskou příchuť, podobně jako je tomu u výrazu *svazák*, částečně však už vžitého). Z přídavných jmen lze navrhnout výraz *mevrovský* a pro některé významové odstíny snad též *mevrový*; *mevrovací* jen tehdy, kdyby šlo o vlastnost těsně souvisící s činností vyjádřenou slovesem (srov. *větrací, tahací*).

Jestliže ovšem podstatné jméno *mevro* skloňujeme a tvoříme od něho slova další, není dost dobře možno užívat označení *„MEVRO kultura"*, jež je v rozhlase zavedeno, nýbrž správně *„kultura Mevra"*. Po p r a v o p i s n é stránce je možno psát *Mevro* i *mevro* (*MEVRO* pro dnešní významy už není vhodné). S malým *„m"* píšeme tehdy, máme-li na mysli obecný význam tohoto slova (na př.: „Zdá se, že se mevro stalo hnutím"). Velkého počátečního písmene užijeme tehdy, jde-li o označení určité pevné části rozhlasového programu a v případech obdobných (srov. *Jazykový koutek, Rozhlasová universita* a p.).

Dš

Hlavní redaktor univ. prof. Dr Bohuslav Havránek. Odpovědný zástupce listu prof. František Daneš. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17.

„Naše řeč“, čís. 3—4. Dne 24. května 1949. — Vydává III. tř. České akademie věd a umění v Praze nákladem Šolce a Šimáčka, společnosti s r. o. v Praze. Vychází desetkrát do roka. Užívati novinových známek povoleno. Dohlédací poštovní úřad Praha 25. — Tiskli Pour a spol., v Praze I, Bílkova 17. Telefon 627-51-52.